

Sultan Sencer Devrinde Selçuklu Devleti'nin Siyasi Vaziyeti: Horasan ve Maverainnehir'de Ortaya Çıkan Dahili ve Harici Gelişmeler (Sultan Sencer'in Esaretine Kadar)

Yaşar Bedirhan¹

Özet

Bu çalışmanın konusu Sultan Sencer'in 1118 yılında tahta çıkmasından sonra Horasan bölgesinde ve Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu bölgelerinde meydana gelen iç ve dış gelişmeler üzerinde durulmuştur. Çalışmada Selçuklu Devleti'nde meydana gelen iç çatışmalar ve taht kavgalarının yanında özellikle Abbasi Halifeliği, Gazneliler, Karahitaylar ve diğer dış meselelerle ilgili Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir alınmaya kadarki mücadeleleri ve faaliyetleri ele alınmıştır. Sultan Sencer'in Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı olması hasebiyle Türk tarihinde önemli bir yere sahip olması ve yine Selçuklu Devleti için kader belirleyici bir rol üstlenmesi, işlenen dönemin önemini arttırmaktadır.

Giriş

Yeğeni Mahmud ile giriştiği saltanat davasından sonra galip gelen Sultan Sencer, annesinin de etkisi ile yeğenini affederek canını bağışlamıştır. Sencer, oğlu olmadığı için Mahmud'u veliahdı yapıp kızı Mahmelek Hatun'u da onunla evlendirip damadı yapmıştır. Öte yandan Sultan Sencer'in yeğenini affetmesinden sonra tekrar taht iddiasında bulunabileceği şüphesi ile belli bir dönem onu kontrolünde tutup yetki vermediği bilinmektedir. (Sevim-Merçil, 1995: 260; Bayındır, 2017: 16/115 – 127).

Sultan Sencer'in tahta çıkmasıyla birlikte Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezi Irak-ı Acem'den Horasan'a nakledildi, payitaht da Merv olarak ilan edildi. Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u gözetim altında

1 Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, AĞRI/TÜRKİYE caturalp@gmail.com, orcid.org/0000-0002-3581-0682

tutmak için onun kardeşlerine de eyaletler ve mülkler verdi. Buna göre; Mesud Azerbaycan ve Arran'ı, Tuğrul Gilan'ı, Selçukşah ise Isfahan ile Huzistan'ı aldılar. “*Sultan Sencer kendisine tâbi hükümdarlar ve Bağdad Abbasi halifeleri ile münasebetlerinde mutat olan yolu takip etti.... Selefleri gibi Sultan Sencer de Bağdad gibi esas siyasi Şahme makamında sadık ve inandıgı adamların bulunması için elinden geldiği kadar mücadele etti. Rakiplerini zayıflatmak ve müttetiklerini elinde tutmak için O, çok zaman yerli idarecilere, Oğuz ve Türkmen beylerine yeni iktalar verdi ve hatta daha fazla vereceğini vadetti. Sultan Sencer Irak Selçuklularının bazı eyaletlerindeki divan topraklarını (Divan-ı Hass) özel mülkiyete çevirmek için doğru zamanı beklemiştir. Horasan'da mukim Sultan Sencer, Irak hükümdarlarının rakiplerine her tür yardımı yapmış, Irak Selçuklu Devleti içerisinde ortaya çıkan dahili karışıklıklara müdabil olmaktan çekinmemiştir. Sancar aynı siyasi davranışı Abbasi halifeleri ile ilgili münasebetlerinde de sergilemiştir. Ayrıca Irak sultanları ve Bağdad halifeleri ile akrabalık ilişkilerini güçlendirmek için her yolu denemiştir.*” (Agacanov, 2006: 262).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasında Bağdad Abbasi halifelerinin çok büyük çabaları olmuştur. Bunun sebebi Abbasi halifeleri kendilerini Selçuklu sultanlarının siyasi hâkimiyetinden kurtarmak ve uzun zamandan beri unuttukları dünyevî-siyasî hâkimiyeti yeniden canlandırmak istemeleridir. Zira, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh 1118-1135)² Selçuklu sultanlarından bağımsız hareket etmeye başlayarak kendi ordusunu kurmaya başladı. Ancak halifelik ile Selçuklular arasındaki anlaşmaya göre halifelerin güvenliğinden tamamen Selçuklular sorumlu idi. Halifenin bu amacını çok iyi bilen Sultan Sencer, Nizamü'l-Mülk'ün oğlu Ahmed'i Halife el-Müsterşid-Billâh'ın veziri tayin ederek Bağdad'ta meydana gelebilecek bir takım olumsuz gelişmeleri gözetimi altına aldı. Ancak Halife'nin ordu topladığını haber alınca Yeğeni Mahmud'a Bağdad üzerine sefere çıkmasını emretti. Mahmud da halifeye haber göndererek Bağdad'a geleceğini bildirdi. Lakin halife Bağdad'ta meydana gelen kıtlığı bahane ederek Mahmud'un bu sene değil gelecek sene Bağdad'a gelmesini istedi. Halifenin amacı Selçuklulara karşı toplayacağı ordu için zaman kazanmaktı. Ancak Mahmud

2 7 Şâban 486'da (2 Eylül 1093) dünyaya geldi. 484'te (1091) doğduğu da rivayet edilir. Babası Halife Müstazhir-Billâh, annesi Lübâbe adlı bir câriyedir. Babasının vefatının ardından hilâfet makamına geçti (16 Rebiülâhîr 512 / 6 Ağustos 1118). Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın vefatından (511/1118) sonra başlayan siyasî karışıklıkların devam ettiği bir dönemde halife olan Müsterşid-Billâh, bu durumdan istifade ederek Abbâsiler'in Büveyhîler'in Bağdad'ı istilâ ettikleri tarihten (334/945) beri unuttukları dünyevî-siyasî hâkimiyeti yeniden canlandırmak için faaliyete geçti. (O. Gazi Özgüdenli, “Müsterşid-Billâh”, *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss.145-147.

onun bu sözüne itibar etmeyip ordusuyla birlikte Bağdad'a hareket etti. Selçuklular Nisan 1126 yılında kılıç gücüyle Bağdad'a girdiler (İbnü'l-Esir, 1963: 30; Köymen, 1954: 104). Mahmud Bağdad'a girdikten sonra Halife el-Müsterşid-Billâh'ı yeniden tahtına oturtup ona çok ihtiramda bulundu.

Bu sırada Tuğrul İbn Muhammed kardeşi Sultan Mahmud'a karşı isyan etti. Ancak mağlup olunca Horasan'a kaçtı ve amcası Sultan Sencer'i kardeşine karşı kıskırtmaya başladı. Tuğrul'un iddiasına göre, Sultan Mahmud Abbasi halifesi ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e karşı ittifak kurup onu tahttan indirecekler ve yerine halifenin de desteği ile Sultan Mahmud geçecekti. Aslına bakılırsa Sultan Sencer şüphesinde haksız değildi. Zira, kaynakların verdiği bilgilere göre Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh, sultan Sencer'in artan otoritesi karşısında güç kaybetmekte ve bundan da hiç hoşnut değildi. Bu durumdan kurtulup eski siyasi gücüne yeniden kavuşabilmek için Sultan'ın yeğeni Mahmud ile ilişkilerini arttırmaya başlamıştı. Halifenin yaklaşımlarından rahatsız olmayan Mahmud, kurulan bu samimi ilişkiye ses çıkarmayarak olumlu yanıtlar vermiştir. Mahmud'un ise burada Halife ile iş birliği içerisinde olmasındaki asıl amacının Sultan Sencer'den kurtularak kendini Büyük Selçuklu sultanı olarak ilan etmek istemesidir diyebiliriz. Bu amaç doğrultusunda ikili, Sultan Sencer'e karşı bir ittifak kurarak savaş kararı dahi almışlardır (Sevim-Merçil, 1995: 263-264). Sultan Sencer, Tuğrul'un eski atabeyi Şigir'in itaatsizliğini bahane edip 1128 yılında Rey'e geldi ve Sultan Mahmud'u huzuruna çağırdı. Hemedan'dan Rey'e gelen Mahmud'u çok güzel bir şekilde karşılayan Sultan, onu kendi yanına oturttu. 10 Aralık 1128 yılına kadar Rey'de kalan Sultan Mahmud, Sultan Sencer'in emriyle Tuğrul ve 1125 yılında isyan eden Arap Mezyediler sülalesinden Dübeys ile Sadaka'yı bağışladı (İbnü'l-Esir, 1987: X/515; Agacanov, 2006: 263; Köymen, 1987: X/ 486-493).

Kaynakların verdikleri bilgilere göre; *“Bu gelişmelerden sonra Sultan Sencer belki de yeğeni Mahmud'un sadakatini perçinlemek adına, daha önceden evlendirmiş olduğu kızı Mahmelek Hatun ölünce, diğer kızı Gevher Nesb Sultanı Mahmud ile evlendirmiştir. Nitekim akrabalık bağınu kuvvetlendirmek için girişimde bulunan Sultan Sencer'in ikinci kızı da bir süre sonra vefat edince Sultan bu amacını gerçekleştirememiştir. Bunun yanı sıra halife Müsterşid'in kendisine yaptıklarını unutmayan Sultan Sencer, yeğenini onun üzerine göndermiştir. Nitekim yeğeni Mahmud önceden geçirmiş olduğu bir hastalığın bu sefer esnasında tekrar nüksetmesi ile fenalaşarak 10 Eylül 1131 tarihinde vefat etmiştir. Sultan Sencer halife üzerine yaptığı bu seferde yeğeninin ölmesi üzerine başarılı olamamıştır.”*(Merçil, 1991: 66-67; Yazıcı, 2014: 236; Öngül, 2014: 241;Sevim-Merçil, 1995: 266).

Sultan Sencer'in Irak'ta Meydana Gelen Olaylara Müdahalesi

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud İbn Muhammed 1131 yılında ölünceye kadar amcası ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in karşısına bir daha çıkmadı ve Sencer'e hep itaatkâr oldu. Ancak onun vefatıyla ülkesindeki durum yeniden değişti. Umumiyetle Sencer Oğuzlar tarafından esir alınıncaya kadar Irak Selçuklu tahtında meydana gelen her taht değişikliğinde bölgeye müdahale etmiştir. Bu seferki müdahalesinin sebebi ise Mesud olmuştur. Zira, Mahmud'un vefatı üzerine yerine oğlu Davud Irak Selçuklu tahtına oturmuştu. Ancak onun saltanatını kabul etmeyen Mesud hemen isyan etti. Davud amcası Mesud'u Tebriz'de bir müddet muhasara etmiş olsa da hiçbir netice elde edemedi. Diğer taraftan Davud Halifeye elçi gönderip hutbenin kendi adına okutulmasını istedi. Lakin Halife Sultan Sencer'den bu konuda kendisine bir talimat gelene kadar bekleyeceğini Davud'a bildirdi. Diğer taraftan Irak Selçuklularına bağlı olan beylere haber gönderen Halife Bağdad'a gelmelerini ve Mesud'a karşı birleşmelerini haber verdi. Bunun üzerine Şehzade Selçukşah atabeyi Karaca es-Sakî ile Bağdad'a geldiler. Bu sırada Mesud da Musul hâkimi Atabeyi Zengi'ye yardım için müracaat etti ve onun vermiş olduğu yardıma güvenerek taht üzerinde daha ciddi hak iddia etmeye başladı. Bu bağlamda o önce Şehrizur hâkimi Emir Kıpçak İbn Arslan-daştan da askeri yardım alıp, 10 bin atlı ile Musul tarafından Bağdat'a yürüyüşe geçti.³

Mesud'un atabeyi Zengi ile birlikte Bağdad'a doğru ilerleyişinden şüphelenen Atabey Karaca, onlara karşı hücumla geçip Bağdad yakınlarında Atabey Zengi'yi mağlup etti. Karaca es-Sakî, İmadeddin Zengi'nin adamlarından bir gurubu esir alarak Bağdad'a döndü. Zengi ise bu mağlubiyetin ardından 526/1131-1132 yılında Musul'a çekildi (İbnü'l-Cevzî, 1992-1995: XVII/270; İbnü'l-Esîr, 1963:43; Alptekin, 1978: 36;

3 Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar öldüğü zaman geride kalan oğullarından biri de Selçukşah idi. Yerine geçen en büyük oğlu Sultan Mahmûd kardeşi Selçukşah'ın yanına Atabeg olarak Karaca es-Sakî'yi vererek Fars melikliğine tayin etti. Fakat Mahmud'un aldığı bu kararın uygulamasını Sâve savaşından sonra Sultan Sencer, Selçukşah ve Atabeg Karaca'ya Fars eyaletini, İsfahan ve Huzistan'ın yarısını vererek yerine getirdi. (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. X, s. 532; Naşır İbn Ali El-Hüseynî, *Abbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. N. Lugal, TTK, Basımevi, Ankara 1999, s. 62-63; Anonim, *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, Yay. Meliküşşuarâ Bahar, Tahran 1318 hş. s. 413)'de Karaca'nın ikinci ismi Zevvak olarak geçer ve Selçukşah'ın atabegî olduğu belirtilir; İbn İsfendiyyar, *Tarih-i Taberistan*, tsh. Abbas İktbal, 1-2. cilt Tahran 1386, s. 246; Karaca es-Sakî'nin Selçukşah'ın atabegî ve koruyucusu olarak davrandığını zikreder; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, Yay. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, C. II, s. 45, 75; Karaca es-Sakî'den Sultan Mesud'un veziri olarak da bahsetmektedir; C. L. Klausner, *The Seljuq Vezirate, A Study of Civil Administration (1055-1194)*, Cambridge 1973, s. 85; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*, s. 14; E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 16-17; E. Merçil, "Fars Meliki Selçukşah'ın Hayatı ve Paralan", *TED*, Sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul 1974, s.23-34.

Kayhan, 2001: 123-124; Merçil, 1999:25). Buna rağmen Mesud Bağdad yakınlarındaki Abbasiye el-Halise'ye kadar ilerleyerek burada ordugâhını kurdu. Atabeyi Zengi'nin mağlubiyeti üzerine çok zor duruma düşen Mesud Abbasi halifesi ve kardeşi Selçukşah ile görüşmelere başladı. Mesud, Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh'a bir elçi göndererek Sultan Sencer'in Rey'e geldiğini, maksadının Halife'yi cezalandırmak olduğunu söyleyerek onu kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Mesud Halife'ye Sultan Sencer'e karşı birlikte hareket etmeyi teklif ediyordu. Halife, Sultan Sencer'e karşı Mesud ile birlikte hareket etmeyi kendi çıkarına uygun buldu ve Mesud'u Bağdad'a davet etti. Cemâziyelevvel 526/Mart-Nisan 1132 yılında Mesud Bağdat'a girerek saltanat sarayına yerleşti. Müsterşid-Billâh anlaşma gereği Mesud'u sultan, Selçuk Şah'ı da veliaht ilân edince Sultan Sencer'in adını hutbelerden kaldırdı (Azimî, 1988: 41-57; Hindüşah es-Sâhibî, 1357: 293-304; Özgüdenli, 2006: 32/ 145-147; Adalıoğlu, 1996: 105-176.) ve böylece Bağdad'ta hutbeler Sultan Mesud ve veliahdı Selçukşah adına okunmaya başlandı (el-Bundari, 1993: 156-160; el-Hüseyni, 1999:96-97; İbnü'l-Esir, 1963: 44; Buniyatov, 2007: 23-24; Alptekin, 1988:174; Hasan, 2011: 74; Sümer, 2004: XXIX/349-351).

Irak'taki olayların kendi inisiyatifinden çıktığını gören Sultan Sencer fillerin de yer aldığı büyük bir ordu ile önce Rey'e oradan da Dinever'e geldi (el-Bundari, 1993: 159; İbnü'l-Esir, 1963:44-45; Buniyatov, 2007: 25-26). Melik Mesud'un kontrolündeki ittifak güçleri ile karşı kariya gelen Sultan Sencer, yanında diğer yeğeni Tuğrul ile birlikte ittifak güçlerine karşı Dinever dolaylarında kıran kırana bir çarpışmaya girmiştir. Şiddetli bir savaş neticesinde yeğeni Melik Mesud ağır bir darbe alarak yenilgiye uğramış, ittifak kuvvetlerinin ordusu Sultan Sencer'in ordusu karşısında tarumar olmuştur (Merçil, 1991:67; Öngül, 2014:242-243; Sevim-Merçil, 2014:266-269). Mesud ve Selçukşah'ın ordularını darmadağın eden Sultan Sencer, Atabey Karaca es-Saki'yi de esir aldı (el-Bundari, 1993: 159). Mesud kaçarken, Halife Müsterşid-Billâh ise Bağdad'ın Musul atabeyleri tarafından işgal edileceğini bahane ederek savaşa katılmamıştı. Sultan Sencer Atabey Karaca'yı idam ettirdi ve Mesud'a bir kişiyi göndererek onu bağışladığını ve ona Azerbaycan'ı ikta olarak verdiğini bildirdi (Buniyatov, 2007: 21). Beraberinde getirdiği Tuğrul'u da Irak Selçuklu tahtına oturttu. "*Nihayetinde Sultan Sencer, kanlı biten bir savaşın ardından Irak Selçukluları Devleti'nin başına, yeğeni Tuğrul'u geçirmeyi başarmıştı.*" (Bayındır, 2017: 119). Hemedan, İsfahan ve Rey'de ve diğer cibal eyaletlerinde onun adına hutbeler okunmaya başlandı (Buniyatov, 2007:21.). Ebu'l-Kasım el-Enasebadi'yi de ona vezir tayin edip, Halife Müsterşid-Billâh'dan kendi ve Tuğrul adına hutbe okutmasını istedi (el-Bundari, 1993:159-160; İbnü'l-Esir, 1963:532

vd; Buniyatov, 2007: 24-25). Sultan Sencer Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ın kuzey-doğu bölgelerinde yaşayan göçebe Kürtler için de bir eyalet tahsis etti ve buraya “*Kürdistan*” eyaleti adını verdi. Kürdistan adı ilk defa Hamdullah Kazvini tarafından 1339/40 yılında bu hadiseyle birlikte kaydedilir. Sultanın yeğeni Süleyman Şah Ayba buraya vali olarak tayin edilmiş ve Bahar şehri bu eyaletin merkezi olmuştur (Hamdullah Kazvini, 1332: 127-129; Zeki, 1945: 5; Şeref Han, 2006: 48-49; Biçer, 2013: 231-261).

Gazne Sultanı Behramşah'ın Faaliyetleri

Sultan Sencer Irak'taki hadiseleri tanzim edip yoluna koyduktan sonra yüzünü doğuya çevirdi. Zira, Sultan Sencer'in de desteğini alarak 1118 yılında tahta geçen Gazne Devleti Sultanı Behramşah, 1134 tarihine kadar sakin ve refah içerisinde bir saltanat sürmüştü, bu süre içerisinde hiçbir isyan hareketine girişmeden Selçuklu Devletine bağlı kaldığı göstermişti. (Merçil, 1991: 68). “*Ne yazık ki durum Gazne Devleti tarafından Selçuklu Devleti'ne her yıl ödediği 250 bin dinarlık vergiyi 1134 yılından sonra ödememesi ile bozulmaya başlamıştır. Bundan başka Behramşah, kendi halkına da zulmetmeye başlamış ve onların mallarına el koyarak zenginliğini arttırmaya çalışmıştır. Burada Behramşah'ın kendi hükümdarlık alanını genişletmek ve bağımsız bir hale gelmek istemiş olması etkili bir neden olarak görülebilir. Bu bağlamda eski itaatkâr tutumunu tamamen elden bırakan hükümdar Behramşah, yaptığı bu aykırı hareketler neticesinde güçlendiğini ve Selçuklulara karşı bir kuvvet olduğunu düşünmektedir.*” (Merçil, 1991: 68). Bütün bu yapılanlardan az zaman sonra haberdar olan Sultan Sencer hiç vakit kaybetmeden Behramşah'ı halkına karşı zulüm içinde olmasından ve özellikle de Selçuklu Devleti'ne karşı olan bağlılığından kopmasından ötürü cezalandırmak istemiştir (Bayındır, 2017:120.) Bu minvalde harekete geçen Sultan Sencer Ağustos/Eylül 1135 yılında Merv'den hareket ederek Gazne'ye geldi. Ancak Selçuklu ordusu Büst'e geldiği zaman kış bastırılmış ve iklim sertleşmişti. Behramşah kışın sert geçeceğini düşünerek Sultan Sencer'in Gazne'ye gelme ihtimalinin azaldığını düşünerek savaş için hiç hazırlık yapmadı. Lakin, Sultan Sencer'in Gazne'ye geldiğini duyunca aceleyle Sultan'a elçiler göndererek ondan özür diledi. Buna rağmen Behramşah Sultan Sencer'in huzuruna çıkmaktan korktuğu için Hindistan'a kaçtı (İbnü'l Esir, 1987: XI/33-38; Köymen 1991:486-493.) Bunun üzerine Sencer hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Gazne'ye girdi. Sencer, Behramşah'ın bütün hazinesini ele geçirdi ve servetine el koydu. Behramşah bu defa Hindistan'dan elçiler göndererek korkusundan geri dönüp huzura çıkmadığını bildirdi. Bunun üzerine Sultan Sencer, halkın sıkıntılarını giderdikten sonra bir daha bu tarz hareketlere girmeyeceğine yemin ettirerek Behramşah'ı affetti ve O'nu yeniden Gazneliler tahtına oturttu. Behramşah Selçuklulara tabi olacağını ve Sultan ile daha önce

yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalacağını beyan etti (el-Bundari, 1993: 263-264; İbnü'l Esir, 1987: XI/36; Hemedani, 1960: 79; er-Ravendi, 1957: 165; Merçil, 2007: 88-89; Köymen, 2011: 305-309). Gaznelileri kendisine tabi kılan Sultan Sencer altı aydan fazla burada kaldıktan sonra bir malumata göre Temmuz, bir başka malumata göre ise Kasım 1136 yılında Belh'e hareket etti (el-Hüseyni, 1999: 91; İbnü'l Esir, 1987: XI/ 36; Alptekin, 1988: 175; Ağacanov,2006: 265).

Karahitayların Ortaya Çıkışı ve Maveraiinnehir Bölgesindeki Faaliyetleri

Belh'e gelen Sultan Sencer, Maveraiinnehir'de iki Karahanlı devleti arasında uzun yıllardan beri devam eden savaşlara son vermek amacıyla kuzeye hareket etti. Zira, bu devirde Sencer'in müttefiki Batı Karahanlı Hükümdarı Arslan Han, Doğu Karahanlı Hükümdarı Kadir Han karşısında sürekli mağlup olmaktaydı. Bunun haricinde Sencer'in Maveraiinnehir üzerinde bazı miras hakları da bulunmaktaydı. Çünkü Batı Karahanlı Hükümdarı Arslan Han İbn Süleyman'ın kızı Terken Hatun Sultan Sencer ile evli idi. Bunlardan başka Türkistan'da bulunan bazı Oğuz Türkmenlerini de rahatsız eden birtakım gelişmeler bulunmaktaydı. Bütün bu rahatsızlıkların kaynağı ise Karahitaylar⁴ idi (Necf, 2005: 384-386; Barthold, 1987: VI,/273-276; Taşağıl, 2001:24/415-416).

Türklerin Karahitay adını verdikleri “*Kitanlar*” kadim “*Siyanpilerin*” halefleri idiler.⁵ VII. asırda Mançurya'da yaşayan Siyanpilerin arasından

4 “*Tarih sahnesine ilk defa IV. yüzyılda çıkan ve Orhon yazıtlarında “doğudaki Türk düşmanı kavim” şeklinde tanımlanan Moğol asıllı Hitaylar’ın (Kıtaylar-Ki-tan) anavatanları Mançurya’nın güneyidir. X. yüzyılım başında Yeh-lü A-pao-chi (Apaoki) adlı Hitay reisi, kavminin bütün boylarını itaat altına alarak Moğolistan’ın büyük bir kısmına hâkim oldu ve 916 yılında kendini hükümdar ilan etti. 1121-1126 yıllarında İslâm âlemiyle temasa geçen Yeh-lü Tâ-şi kumandasındaki Karahitay ordusu 1128 yılında Balasagun, Hoten ve Kâşgar bölgesine ilk girdiğinde Doğu Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından mağlup edildi. Fakat 1130 baharında Yenisey boyundaki Kırğız topraklarını geçtikten sonra tekrar güneybatıya yönelerek Tarbagatay’da İmil şehrini kuran Yeh-lü Tâ-şi, Karluklar’la Kanglı boyları tarafından sıkıştırılan Karahanlı hükümdarının yardım istemesi üzerine herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Balasagun’a kadar geldi ve bu fırsattan yararlanarak Kâşgar, Beşbalık ve Hoten’i de kendine tâbi kılıp başşehri Balasagun olan Karahitay Devleti’ni kurdu (1130). Yeh-lü Tâ-şi’nin Liao İmparatorluğu’na mensup olmasından dolayı Çin kaynakları bu devleti Hsi Liao (Batı Liao) adıyla zikretmişlerdir. Türk-İslâm kaynakları ise büyük bir ihtimalle Hitâ (Hatâ) dedikleri Kuzey Çin’deki Liao İmparatorluğu’ndan ayırt etmek için bu devlete Karahitay adını vermişlerdir.” A. Taşağıl, “Karahitaylar”, *DİA*. İstanbul 2001, C. 24, ss.514-515.*

5 “Çin kaynaklarından (“Tang İmparatorluğunun Yeni Tarihi, Kuzey Türkler Monografisi”)’e göre, Tunguslardan neç’et eden ve uzun bir zaman Siyanpi Dağlarının eteklerinde yaşamış olduklarından Siyanpi adı verilen bir kavmin Yü-wen adlı boyundan türeyen bir kavim, Şimali Wei döneminde Liao-he vadisine göç ettikten sonra “*Kitan*” adını almıştı.” (Yusufcan Yasin, “Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , (34) , 315-327.

Moğolca konuşan Kitanlar adlı bir boy ortaya çıktı. Bunlar uzun yıllar Göktürklerin ve Uygurların hâkimiyeti altında kaldıktan sonra 840 yılından itibaren kendilerinden yeniden söz ettirmeye başladılar. Bu sırada Kitanlar sekiz federatif boylar birliğinden meydana geliyorlar ve idare ediliyorlardı. Kaynaklara göre, “X. yüzyılın başlarında Kitan kabile federasyonunun başına geçen ve Türkçe “Töre” adı verilen bir kabilenin reisi “Yalluğ Abavcı”, 907 tarihinde kendisini “Kağan” ilan ederek Kitan devletinin temelini attı.” (Baytur, 1999:728; Necef, 2005:385-286; Yasin, 2013:318.). Devletin inkırazından sonra hanedan ailesinden gelen ve “Gürkan” unvanıyla anılan Yalluğ Taşın, bir kısım Kitanları peşine takarak batıya doğru göç etti. Tarihte bunlara “Kara Hitay” adı verildi. Barthold’a göre; “1121-1126 yıllarında İslâm âlemiyle temasa geçen Yalluğ Taşın kumandasındaki Karahitay ordusu 1128 yılında Balasagun, Hoten ve Kâşgar bölgesine ilk girdiğinde Doğu Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından mağlûp edildi. Bu mağlubiyet çok ağır olduğundan Karahitaylar 100 yıl boyunca Karahanlı topraklarına giremediler. Önce Tanrı Dağları’nın kuzeyindeki İmil’de karargâh kurup kendisini toparlayan Yalluğ Taşın, 1133’de Doğu Karahanlıların başlıca şehirlerinden biri olan Balasagun şehrini zapt edip Kara Hitay devletini kurdu.” (Barthold, 1981: 403, 406-408, 416-420, 422-433, 435-456; Togan, 1980: 60, 61; Barthold, 1987: VI/273-276; Yasin, 2013:325).

Karahanlıların dahilinde de durma pek parlak değildi. Karahanlı hükümdarları ile göçebe Gûrlular⁶ arasında sürekli savaşlar meydana gelmekte idi. Aslına bakılırsa Sencer Büyük Selçuklu tahtına çıktığında ona ilk isyan eden Gûrlular olmuştu (Köymen, 2017: 157). Nitekim onların 515/1121 yılında Sencer’in iktidarına başkaldırmasına dair bilgiler Hasan-ı Yezdî’nin *Câmi’u’t-tevârîh-i Hasenî* isimli eserinde geçmektedir (Hasan-ı Yezdî, 1987). Gûrluların isyanı üzerine Sultan, Tâc Ferruşşâh, Feleküddin Alî ve Cemâleddin Muhammed Yahyâ isimli komutanları asilerin üzerine göndermiştir. Adı geçen komutanlar bölgedeki Ahmedlâk, el-Mandis, Sersang ve Lâhums Kalelerini ele geçirip Gûr meliki Muhammed’i yeniden itaat altına almayı başarmışlardır (Özkuzugüdenli, 2014: 178; Köymen, 2011:156-157; el-Cüzcani, 2022: 135-136).

6 “Bugün Hezaristan olarak adlandırılan, Orta Afşanistan’ın daşlık bölgesine Gur denilmiştir. Burada hüküm süren hanedana Gurlular adı verilmiştir. Gurlular önceleri Gazneli hâkimiyetinde yaşamışlardır. Daha sonra Sultan Sencer Horasan’a melik olarak atanınca Gurluları da diğer komşu devletler gibi hâkimiyetine almıştır. Kaynaklarda Afşan, Arap, Hint, Türk ve Fars olabileceklerine dair bilgiler vardır. Bu görüşler içinde Fars olmaları iddiası daha baskın gibi gözükmektedir. Ancak tarihi kaynaklardaki bilgi eksikliği ailenin menşeiini belirsiz bırakmaktadır.” (M. Longworth Dames, “Guriler”, İA., IV, İstanbul 1978, ss.826-830; İqtidar Hüseyin Siddiki, “Gurlular”, DİA., XIV, ss.207-211; Sena Saraç, Gûrlular Devleti’nin Kuruluşu ve Gazneliler Devletiyle Münasebetleri, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019. s. 15.)

Gûrluların Bütün Maverâünnehir’de meydana getirmiş olduğu istikrarsızlığa (el-Hüseyni, 1999: 91) son vermek için 1129 yılında Sultan Sencer Belh’e gelmiştir. 1130 yılında Selçuklu atlıları Amuderya (Ceyhun) nehrini geçti. Sultan Sencer’in hareketini haber alan Karluklar Semerkant üzerindeki hücumlarını sonlandırıp geri çekildiler (İbnü’l-Esir, 1987: XI/54; Cüveyni, 1332: II/ 86 vd.)

Harezmşah Atsız’ın Sultan Sencer’e İsyanı

Sencer’i doğuda rahat bırakmayan ve saltanatı boyunca da asla rahat bırakmayacak olan başka bir problem daha ortaya çıkmıştı. Bu da Harezmşahlar Devleti idi. “*Harezmşah Kutbe’-d-Din Muhammed’in 1128 yılında ölümüyle birlikte yerine oğlu Atsız, Sultan Sencer’in izniyle buraya Harzemşah olarak atanmıştır.*” (Sevim-Merçil, 2014:27). Atsız’ın Harezmşahlar’ın başına geçmesinden itibaren bağımsız olarak kalmanın yollarını aramaya başladılar. Aslında Harezmşah Atsız’ın Sultan Sencer’e karşı isyan etmesinin asıl sebebi Selçuklu sarayındaki kayıplar oldu. Atsız Sultan Sencer’in Gazne seferine iştirak etmiş, ancak bu sefer sırasında Harezmşah Atsız ile Sultan Sencer’in diğer emirlerinin arası bozulmuştu. Zira, bu seferde Atsız’ın Sultan Sencer’den izin alarak Harezm’e dönerken, Sencer yanındaki emirlere; “*herhalde Atsız’ı bir daha göremeyeceğiz*” demiştir (Alıyarlı, 1996:16).

Atsız da ilk başlarda tıpkı babası gibi Sultan’a sadakatle bağlılığını bildirmiştir; fakat daha sonra Cend ve Mangışlak gibi askeri bakımdan stratejik değeri olan yerleri ele geçirmesiyle birlikte hatırı sayılır bir kudrete erişmiştir. Atsız bu yerleri ele geçirirken Sultan Sencer’den icazet almadığı gibi, bu bölgede kâfirlere karşı savaş veren Müslüman halkı da öldürmüştür (Öngül, 2014: 246-247). Bu durumdan hiç de hoşnut olmayan Sultan Sencer, kendisinden bağımsız hareket eden atsızın güçlenmesini engellemek amacıyla onun üzerine bir sefer düzenleme kararı alarak 1138 yılında ordusunu hazırlatarak üzerine yürümüş ve onu mağlup etti. Bu savaşta 10 bin askeri öldürülen Atsız kaçarak canını zor kurtarmıştır. Kaynaklar öldürülen Harezmşah askerleri arasında Atsız’ın oğlu Atlıg’ın da yer aldığını kaydederler. Zaferin ardından Harezm’in zaptını sağlayan Sultan Sencer bölgeyi yeğeni Gıyaseddin Süleymanşah bin Muhammed’e bırakmış ve akabinde Merv’e dönmüştür (Kafesoğlu, 2000: 45-50).

Nitekim Merv’e dönen Sultan Sencer’den sonra işler pek de olumlu yönde seyretmemiş, Sencer’in Harezm’den ayrıldığı haberini alan Atsız derhal harekete geçerek Süleymanşah ile mücadeleye girişmiştir. Neticede 1141 tarihinde meydana gelen savaşta Süleymanşah’ı mağlup eden Atsız, Harezm’e tekrar hâkim olarak hükümdarlığını ilan etmiştir (Köymen, 2011:

310-323; Merçil, 1991: 68). Sultan Sencer'in buna ses çıkarmamasının sebebi olarak Z. Buniyatov: "*Sultan'ın bu sıralarda daha büyük bir bela olarak kabul edilen Karahiyatlarla meşgul olmasına başlamaktadır.*" (Buniyatov, 2003: 18).

Karahanlı topraklarının kuzey bölgeleri boyunca (Balkaş Gölü'nden Cend'e kadar) yığılan kalabalık Kitan, Kıpçak, Kanglı, Uran, Yimak, Bayırku, Kun ve Kay adlı Türk boyları Karahanlı topraklarında konar-göçer hayat yaşayan Karlukların topraklarını yavaş yavaş işgal ettiler. Bunun üzerine kalabalık Karluk boyları Semerkant taraflarına gelmiş ve buralarda yaşayan yerli halkın topraklarını yağmalamaya başlamışlardı. Bu da halkın gözünde ve Batı Karahanlı hükümdarlarının Karluklara karşı düşmanca davranmalarına neden olmuştu. Karluklar birçok defa isyan etmiş olsalar da bu isyanları şiddetli bir şekilde bastırılmıştı. Bunun üzerine 1137 yılında Karluklar yeniden isyan ettiler. Semerkant'ta oturan Karahanlı hükümdarı Mahmud Han'ı Hocend yakınlarında meydana gelen savaşta mağlup eden Karluklar Semerkant'ı istila ettiler (İbnü'l-Esir, 1987: XI/55-57).

Zor duruma düşen Batı Karahanlı hükümdarı Mahmud Han İbn Arslan Han askeri yardım için akrabası olan Sultan Sencer'e müracaat etti. Sultan Sencer hem müttefikinin çok çetin vaziyette olması, hem de Karahitay hücumu sebebiyle bütün Maverâünnehir topraklarını yitirmesi tehlikesiyle hadiselere müdahale etmek istedi. Haziran 1141 yılında Büyük Selçuklular 70 bin kişilik orduyla Horasan'dan Amuderya istikametinde hareket etti. Sultan Amuderya nehrini geçip Semerkant'a geldiğinde, Karluklar Semerkant üzerindeki muhasarayı kaldırıp kuzeye hareket ederek Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın'den yardım istediler (Sevim-Merçil, 2014: 273; Köymen, 2011:322-335). İbnü'l-Esir'e göre, Gürkan Yalluğ Taşın 700 bin kişilik orduya sahipti (İbnü'l-Esir, 1987: XI/ 57). Ancak bu sayının çok abartıldığını sanıyoruz. (Agacanov, 2006: 270). Karluklar ise 34 bin askeri güce sahiptiler. el-Bundari bunların sayısını 50 bin olarak göstermektedir (el-Bundari, 1999: 248; Winfogel-Feng, 1125: 639). Herhalde kaynakların abartılı olarak vermiş olduğu bu bilgileri bir kenara koyarsak Karahitayların da 100 bin kişilik bir orduya sahip oldukları doğrudur. Sultan Sencer'in Maverâünnehir'e girdiğini haber alan Harezmşah Atsız Sultan Sencer'e bağlılığını bildiren bir mektup (*sevğendname*) göndererek kendini sağlama almak istemiştir. Hal böyle olunca Sultan Sencer Atsız'ın daha önce yaptığı yanlışları ve itaatsizliği görmezden gelerek bağlılığını kabul edip destek sağlamıştır (Köymen, 2011:310-321; Kafesoğlu, 2000:48-49; Öngül, 2014:247; Buniyatov, 2003: 17-18). Aynı tarihte Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın de Sultan Sencer'e bir mektup göndermiştir. Mektubunda Gürkan

Yalluğ Taşın, Karlukların bağışlanmasını ve sultanın onlara dokunmamasını rica ediyordu (İbnü'l-Esir, 1987: XI/80; Buniyatov, 2003: 20).

Lakin Karahitay Gürkanı'nın göndermiş olduğu bu mektup Sultan Sencer'i oldukça kızdırdı. Bunun üzerine Gürkanın elçisini huzuruna çağırarak Sultan ona, "*askerlerinin okla saç telini ikiye ayırdığımı*" hükümdarına iletmesini ve Gürkan'ın İslam dinini kabul edip Müslüman olmasını istedi. Sultan Sencer'in bu davranışı çok yakışsız olduğundan (İbnü'l-Esir, 1987: XI/82; Buniyatov, 2003: 20.) Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın de Sultan Sencer'in elçisine aynı şekilde muamele etmiştir. Karahitay hanının emriyle Sultan Sencer'in elçisinin sakalını kestiler. Sonra da Gürkan elçinin eline bir iğne ve saç teli vererek onu ikiye ayırmasını istedi. Elçi bunu yapamayınca Gürkan ona; "*nasıl oluyor da senin iğne ile ikiye ayıramadığın saç telini askerleriniz oklarıyla ikiye ayırabiliyor*" dedi (Buniyatov, 2003: 20).

Sonunda taraflar meselelerini savaş meydanında halletmeye karar verdiler. İki ordu 5 Safer 536 (9 Eylül 1141) yılında Semerkant yakınlarında bulunan, Katvan bozkırında karşı karşıya geldiler (İbnü'l-Esir, 1987: XI/31-33; Öngül, 2014: 247-249). Selçuklu ordusunun sol kanadını Sencer'in nerede ise bütün seferlerine iştirak etmiş olan Sistan hâkimi Taceddin Ebu'l-Fazl, sağ kanadında ise Belh hâkimi ve bir zamanlar Sencer'in atabeyi olmuş olan tecrübeli komutan, şimdi ise artık yaşlanmış Emir İmadeddin Kumaç yer almaktaydı. Sultan'ın kendisi ise merkezde yerini almıştı. Nitekim kaynaklar Karahitay ordusunun sayısının 100 bin olduğunu ve bunun da Selçuklu ordusunun iki katı büyüklüğünde olduğunu kaydetmektedirler (Alptekin, 1988: 177; Agacanov, 2006: 271; Buniyatov, 2003: 20; Turan, 2014: 241; Yazıcı, 2014: 237). Karahitay ordusunun büyük bir kısmını göçebe Türkler teşkil ederken, kanatların birinde de kaderlerini bu savaşın sonucuna bağlamış olan Karluklar yer alıyordu. Gün boyu devam eden savaşın ilk başlatan tarafının Karahitaylar olduğu haber verilmektedir. Çok kanlı geçen savaşta Karlukların cesareti ve azimkârlığı dikkati çekmiştir. Savaş başlar başlamaz Karahitay ordusu Selçuklu ordusunu üzerine çekerek bozkır taktiğini uygulamış ve Selçuklu ordusunu muhasaraya alarak her taraftan hücumla başlamıştır. Sultan Sencer de bu muhasaranın tam ortasında kalmıştır. Sultan muhasarayı yarmak için ordusuna geri çekilme emri vermişse de Selçuklu ordusu büyük zayıt vermiş ve hatta ordunun büyük bir kısmı arkadaki nehre düşerek boğulmuştur. Bu vaziyette sıkışıp kalan Sultan Sencer etrafındaki 300 kişilik askerleriyle muhasarayı yarıp kaçmaya çalışmışlar, Sultan kaçmayı başarsa da yanında ancak 15 askeri kalmıştır. Bundan sonra Sultan ordusunu Katvan'da ölüme terk edip çöl istikametinde kaçtığı haber verilmektedir. Hatta bir müddet sonra çölde yolunu kaybeden Sultan Sencer'in hayatını bir Türkmen kurtarmış ve ona yolu göstermesiyle Belh istikametinde giderek

Tirmiz'e ulaşabilmiştir. Sultan savaş meydanından kaçarken arkasında adeta kanı seller gibi akan ceset yığını bırakmıştır. Başta Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun olmak üzere en yakın emirleri Kumaç ile Taceddin Ebu'l-Fazl ve birçok komutanı esir düşmüşlerdir. Savaş sırasında Sencer'in en büyük komutanlarından Kureyş İbn Zengi, Ömer İbn Onar, Yutunkuş, Mahmud el-Kâşini gibi onlarcası hayatını kaybetmiştir. Sultan'ın yanında onunla kaçabilen 15 olduğuna bakılırsa savaşta sağ kalabilen çok az Selçuklu askerinin olduğunu söyleyebiliriz. Kaynakların verdiği farklı rakamlar arasında bize göre en makulü savaş esnasında 10 bin Selçuklu askerinin öldüğüdür. Ancak geri kalanı da ya esir düşmüş ya da yaralanarak Karahitayların insafına terk edilmiştir. Bir başka malumata göre Karahitaylar esir düşen ve yaralanan Selçuklu askerlerinden daha önce onlara yapmış oldukları zulmün intikamını almaya başlamışlardır. Neticede Katvan savaşında Sultan Sencer Karahitaylar karşısında büyük bir yenilgi almış ve savaş Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın'ın mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: XI/84 vd; el-Bundari, 1999: 276 vd; el-Hüseyni, 1999: 91 vd; er-Ravendi, 1957: 172-174; İbnü'l-Cevzi, 1992-1995: X/ 97; Nişâbü'rî, 2018: 45-46; Wittfogel – Feng 1949: 639; Buniyatov, 2003: 20; Köymen, 2011: 336 vd; Agacanov, 2006: 272; Alptekin, 1988: 177-178; Turan, 2014: 241; Yazıcı, 2014: 237).

Katvan savaşı Sultan Sencer için büyük bir felaket idi. Sultan Sencer İslam dünyasının “*Büyük Sultanı*”, “*Selçuk uruğunun ulusu*” gibi şöret ve şanını taamıyla yitirdi. Şöhretiyle birlikte itibarı ve liyakati de zedelenen sultanın savaş meydanında bırakıp gittiği esirler tamamıyla Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın'ın inisiyatifine terk edilmiştir. O da esirlere çok iyi davranmış, hatta savaştaki cesaret ve yiğitliğine hayran olduğu Sistan hâkimi Taceddin Ebu'l-Fazl'ı serbest bıraktırmıştır. Zedelenen liyakatini kurtarmak isteyen Sultan Sencer eşi Terken Hatun için 500 bin, Emir Kumaç için de 100 bin dinar fidye ödemek zorunda kalmıştır. Çin kaynaklarına göre bu savaşta ölenlerin cesetleri 10 li, yani yaklaşık 6 km. lik bir mesafeye yayılmıştır. Savaştan sonra Selçuklu tarafı kendi askerlerini şehit ilan etti. Semerkant'ın doğusunda bulunan bozkırda Meşhed çayı kıyısında büyük bir mezarlık yapıldı. Merv'de savaşta ölenler için 40 gün yas ilan edildi (İbnü'l-Esir, 1987: XI/84-85; el-Bundari, 1999: 278; er-Ravendi, 1957:173; İbnü'l-Cevzi, 1992-1995: X/97).

“*Yapılan bu savaşta hayatının ilk yenilgisini alan Sultan Sencer, Ceyhun nehri ötesinde kalan ve Çin hudutlarına kadar uzanan topraklardaki bütün ülkelerini kaybetmiştir.*”(Sevim-Merçil, 2014: 274-276.) “*Öyle ki Katvan bozkırlarında yapılan savaş mağlubiyeti Selçuklu Devleti ve İslam dünyası açısından ağır bir darbe olmuş, aynı zamanda Türkistan toprakları ilk defa putperest bir kavimin hâkimiyet sahasına dâhil olmuştur.*”(Kafesoğlu, 2000: 53-54; Öngül, 2014: 249.) “*Yine bu bağlamda, Katvan mağlubiyeti aynı*

zamanda Türk-İslam dünyasının bundan sonra doğudan gelebilecek herhangi bir istila karşısında mukavemetinin de kalmadığını göstermektedir.”(Turan, 2014: 241-242).

Katvan Savaşı'nın dünya tarihi açısından da çok büyük tesiri olmuştur. Selçukluların yenildiği haberini duyan Müslüman Türklere karşı Haçlı Seferleri düzenleyen Avrupa krallıkları, özellikle de Roma Papalığı büyük merasimler ve şenlikler düzenlemişlerdir. Hatta, Avrupa Hıristiyan kaynakları bu olayı “*Hız. İsa (AS)’ın ordusunun doğuda ortaya çıkışı*” olarak değerlendirmekten çekinmemiştir. Papalık kaynaklarında “*Müslümanları mağlup eden hükümdarın Rahip Kral Johannes*”, maksadının ise “*Hıristiyanlığı kurtarmak*” olduğu gibi ihtişamla kaydedilmiştir. Hatta o dönemin papası Papa III. Alexander saray kâtibi Filip’i “*Üç Hindistan Kralına*” mektubu ile 1177 yılında Karahitay Hükümdarı Yeh-lü’ye göndermiştir (Carpini, 2001: 12-13).

Katvan Savaşı sonrasında Büyük Selçuklu İmparatorluğu çok büyük bir sarsıntı yaşadı. Ancak Karahitaylar, kazanmış oldukları bu başarının farkında değillerdi. Onlar yalnızca Karahanlı Devleti’nin topraklarını ele geçirmekle yetinip, Büyük Selçuklu topraklarına saldırmaya cesaret edemediler. Kara Hitay Gürkanı Yalluğ Taşın savaş meydanında üç ay kaldı. O, bu zaman zarfında askerlerinin gömülmesini ve ele geçirmiş olduğu büyük ve zengin ganimeti paylaşmış ve esirlerle ilgili olarak da Selçuklularla görüşmeler yapmıştır. Daha sonra Karahitay Gürkanı Yalluğ Taşın Buzar ile Semerkant’ın ortasında yer alan Kermin şehrine geldi. Burada Şaman geleneklerine uygun olarak bir merasim düzenledi ve kendini “*Ulu Hakan*” ilan etti. Bazı tarihçiler Karahitay Devleti’nin kuruluş yılı olarak bu hadiseyi kabul etmektedirler (Wittfogel – Feng, 1949: 639-640; Menges, 1955: 68-79; Barthold, 2019: 348-349; Agacanov, 2006: 273).

“Katvan bozgunundan sonraki süreçte Selçuklular, Hârizmşahlar ve Gurlular gibi iki asi tabiiyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Sencer her ne kadar Hârizmşahlara karşı başarılı sonuçlar alsada en büyük komutanlarından biri olan Emîr Kamac tarafından idare edilen ordusu Gurlulara karşı mağlup olmuştur. Öyle ki bizzat Sencer ordunun başında Gurlulara karşı hareket edene kadar başarı sağlanamamıştır.”(Köymen, 2011: 359; Saraç, 2022: 57-68).

Katvan Savaşı’ndan Sonra Ortaya Çıkan Siyasi Olaylar

Katvan Savaşında ağır bir yenilgiye uğrayan Sultan Sencer’in bu zor durumunu fırsata çevirmek isteyen birçok devlet ve kişi bulunmaktaydı. Daha önce birçok defa Selçuklu Devleti’ne ve Sultan Sencer’e bağlılık yemini ederek af dileyen kişiler şimdi Sultan Sencer’i yok etmek için bulunmaz bir

fırsat yakalamışlardı. Bunların başında da Harezms̄ah Atsız gelmekteydi. Harezms̄ah Atsız Sultana olan bağıllık yeminini bozarak hiç vakit kaybetmeden Karahitaylarla iletişime geçerek önce onlarından aldığı destekle Ekim 1141 yılında önce Serahs'a saldırdı. 17 Rebiülevvel 536 (21 Ekim 1141) yılında ise Atsız, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ihtişamlı başkenti Merv'i istila ederek cehenneme çevirdi. Sultan Sencer'i müdafaa eden Mervlileri kılıçtan geçirmiş, Sultan Sencer'e ait olan hazineleri yağma etmiştir (Merçil, 1991: 69; Bayındır, 2017: 121). Sultana ait kıymetli taşları sandıklara doldurarak ağzını mühürleten Atsız, kendisi de “*Büyük Sultanın*” tahtına oturdu (el-Bundari, 1993: 256; el-Hüeyni, 1999: 93). Merv'de bulunduğu sırada Atsız aleyhine ortaya çıkan bir isyanı kanlı bir şekilde bastıran Harezms̄ah Atsız, çağında Merv'in en büyük ilim adamları ve alimleri olarak kabul edilen Ebu'l-Fazl el-Kirmanî, Ebu Mansur el-Abbadî, Gazi el-Hüseyin İbn Muhammed el-Ersebandî, Filozof Ebu Muhammed el-Harikî ve bunlar gibi daha bir çoğunu isyana destek verdikleri gerekçesiyle önce hapsedirdi ve daha sonra da Gürgenç'in manevî ilimler yönünden itibarını arttırmak maksadı ile beraberinde götürdü (İbnü'l-Esir, 1987: XI/ 85; Reşîdüddîn, 2010: 119; Buniyatov, 2003:11; Kafesoğlu, 2000: 55; Sevim-Merçil, 2014: 219; Öngül, 2014: 249). Bu bilim adamlarını Hârezm'e götürmekle Atsız, kendi devletinin başkentini bilim ve sanat merkezine çevirmek istemiştir. Merv'in yağmalanması sırasında saray kütüphanesindeki kitaplar kaybolmuştur. Hâkim Hasan Kattan-ı Mervezî, Merv'in yağmalanması sırasında saray kütüphanesindeki kitapların kaybolmasından da Reşîdüddin Vatvât'ı sorumlu tutmuştur.⁷ Bunların dışında Atsız, Sultan Sencer'in himaye edip yetiştirdiği âlimleri ve din adamlarını kendine karşı isyan girişiminde halkı ayaklandırdığını görünce 20 Ekim 1141 tarihinde hisimla hareket ederek bu âlim ve din adamlarının çoğunu öldürterek infaz etmiştir (Sevim-Merçil, 2014:276). Bunların başında Şafi İmamı İbrahim el-Mervezî, ansiklopedik ilim sahibi Ali İbn Muhammed İbn Arslan, Merv'in şeriflerinden Ali İbn İshak el-Musevî gelmektedir (İbnü'l-Esir, 1987: XI/85; Özgüdenli, 2013: 275-276; Köymen, 2011: 337; Kafesoğlu, 2000: 54-55; İbnü'l-Cevzi, 1992-

7 “Reşîdüddîn Vatvât, Hârezm'de yaşayan ünlü dil bilimci Zemahşeri'nin derslerine katılarak kısa sürede Arap ve Fars dili ile edebiyatında kendi zamanının önde gelen müşşilerinden biri olarak şöhrete kavuşmuştur. Hârezmşah Sultan'larından Atsız ve İl-Arslan dönemlerinde *Dîvân-ı İnşâ kâtipliği* yapmış ve 1177 senesinde vefat etmiştir.” (Derya Örs, “Reşîdüddîn Vatvât”, *DİA*, C.XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.573.) “Ayrıca Reşîdüddîn Vatvât, kitapların alınmasından sorumlu tutulduğu ve dedikoduların artmasından rahatsız olduğu için kendini aklamak adına bir mektup yazmıştır. Mektubunda Allah'ın kıyamet gününde suçluları ve yalancılara cezalandıracağını bildirerek dedikoduların yalan olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.” Bkz: Cüveynî, *Tarih-i Cibân Güşa*, ss.251-252; Fırat Umanç, *Atsız Dönemi Harezms̄ahlar Tarihi* (1128-1156), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2017, s.32.

1995: X/ 95; Cüveyni, 1332: 280; Buniyatov, 2003: 21; Yeşildurak2015: 441-452; Yeşildurak, 022).

“*Bu aşamada Sultan Sencer, Hârezmşah Atsız ile savaşa girmekten çekinmiştir. Çünkü Karahitay orduları hala Mâverâünnehir ve civarında karışıklıklara sebep olmaktadır. Karahitay lideri Gürhan, Mâverâünnehir’de hâkimiyet kurduktan sonra Erbüz komutasındaki bir Karahitay ordusunu Hârezm’e göndemiş ve Karahitaylılar bu bölgeyi yağmalayıp birçok insanı katletmişlerdir* (Özgüdenli, 1994: 78-79; Umanç, 2017: 33.) *Bu sebeple Atsız, Horasan seferini yarıda bırakarak Hârezm’e geri dönmüştür. Karahitay nüfuzunun Mâverâünnehir’de kendini kuvvetle hissettirmesinden sonra Atsız, Karahitaylar’a her yıl 30 bin dinar altın vermeyi kabul etmiştir.*” (Barthold, 2019: 349; Buniyatov, 2007: 13; Taneri, 2019: 20; Vurgun, 2021: 38).

Harezşah Atsız bir süre daha Sultan Sencer’in hâkim olduğu topraklarda bulundu. O, Mayıs 1141 yılında Merv’den Nişabur’a hareket etti. Bu sefer Nişabur’da herhangi bir çatışma olmadan burayı sulh yoluyla ele geçirdi. Horasan’da Muharrem 537 (Temmuz 1142) yılına kadar “*Sultan*” sıfatıyla Atsız’ın adına hutbeler okundu. Bunu fırsat bilen Abbasi Halifesi Müktefi-Liemrillâh da Bağdad’ta Sencer adına okutulan hutbeleri kestirdi (İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, s.53; Buniyatov, 2007: 13; Merçil, 2005: 120; Buniyatov, 2003: 21-22). Kaynakların bize bilgilere göre, bu tarihlerde Atsız tümüyle Sencer’in tâbiyetinden çıkmıştı (Köymen, 2011: 336-337; Alptekin, 1988: 177-178; Merçil, 2005: 115; Demir, 2011: 161; Yakupoğlu, 2012: 161; Piyadeoğlu, 2012: 79-80). Devrin saray şairi ve Harezşahlar Devleti’nin divân kâtibi olan Reşideddin Vatvat bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

“*Atsız İmparatorluk tahtına çıktı*

Sencer ve soyunun mutluluğu bitti” (Buniyatov, 2003: 23; Cüveynî, 1332: 252; Buniyatov, 2007: 13).

“*Nişabur’da bulunduğu sıralarda Atsız, kardeşi Yınal-Tegin emrinde gönderdiği kuvvetlerle Beyhak, Feryûmez ve havalisi ile diğer bazı şehirleri yağmalatmıştır. Atsız özellikle Beyhak’a bağlı yerlere asker sevk etmiştir. Askerler beş gün boyunca halk ile savaşmış, daha sonra vazgeçip ülkeyi yağmalamak üzere oradan ayrılmışlardır. Sultan Sencer ise bütün bu olaylar olurken kayıtsız kalmıştır.*” (Vurgun, 2021: 39). Bunun sebebi olarak da İbnü’l-Esîr şu bilgileri vermektedir: “*Sultan Sencer, Maveraünnehir’de bulunan Karahitaylar’dan ve onların Harezm ve Horasan’daki diğer şehirlerine yakın olmalarından korkarak Harezşah Atsız ile savaşa girişmekten kaçınmıştır.*” (İbnü’l-Esîr, 1987: XI/85; Buniyatov, 2007: 13).

Bu sırada Sultan Sencer Tirmiz'de idi. Sultan burada bulunurken Karahitaylarla irtibata geçmiş ve aralarında sulh yapılmasını sağlamıştır. Yapılan sulh anlaşmasına göre Sultan Sencer Karahitaylara her yıl 30 bin akçe ve çeşitli hayvanlardan oluşan vergi vermeyi kabul etmiştir. Aslına bakacak olursak bu vergi Selçuklu Devleti için oldukça cüzi bir miktardı. Zira, Selçuklu Devleti'ne bağlı bir vasalın gönderdiği yıllık haracın ancak yarısına eşdeğerdi (Cüveynî, 1332: 356.) Katvan mağlubiyetinden sonraki bir yılını Tirmiz'de geçiren Sultan Sencer bütün becerisini ve gücünü kullanarak bir yıl içerisinde eski gücüne kavuşmayı başarabildi ve Merv'e geldi. Dağılmış ve yıkılmış olan payitahtını geri aldı ve buradaki hâkimiyetini güçlendirdi. Atsız'ın Hârezm'e dönmesinden sonra Sencer, Horasan'a yeniden hâkim oldu (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 92; Kafesoğlu, 2000: 57). Sultan Sencer karşısında hiçbir şey yapamayacağını anlayan Atsız, Karahitaylara elçi göndererek Sultan Sencer'e karşı ittifak yapmak istedi. Karahitay hükümdarı Buhara'yı Atsız'a verdiğini bildirerek onunla ittifak kurmuştur (Buniyatov, 2007: 23).

Bundan sonra Sencer, Atsız'dan intikamını almak ve onu ortadan kaldırmak için harekete geçti. Sencer, 1143 yılında başlayan ikinci Hârezm seferine çıktı (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2010: 176; Merçil-Yıldız- Sevim, 1999: 106; Merçil, 2005: 116; Yakupoğlu, 2012: 161; Çakmak, 2012: 251-268). Nişabur'u ele geçiren Sencer Hârezm'e yönelerek ve Hârezmşahlar'ın merkezi Gürgenç'i kuşattı (Cüveynî, 1332: 253; Buniyatov, 2007: 14). “Şehrin kapısına kadar inmîş olan Sultan Sencer, buraya mancınkların yerleştirilip savaş bayrağının çekilmesi emrini verdi.”(Cüveynî, 1332: 253; Buniyatov, 2007: 14). Sultan Sencer ile savaşı göze alamayan Atsız şehrin merkezine çekilerek savunma savaşı yapmayı planladı (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/92). Savaş ile ilgili kaynaklar şu bilgileri vermektedir: “Savaş başlamış ve surlar mancınklarla tabrip edilmeye başlandı. Emir Sungur doğu tarafından, Emir Miskalü't-Tâcî batı tarafından şehri aynı zamanda taarruza başladılar. Hârezmşah, uzun uğraşlar neticesinde ikisini de şehirden uzaklaştırmayı başarmıştır. (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/92; Kafesoğlu, 2000: 57). Fakat Sultan Sencer bir hamlede daha bulunursa bu bölgeyi alabilecek durumdaydı. Hârezm'in düşmek üzere olduğunu Sencer karşısında tutunamayacağını anlayan Atsız, Sultan'a ve emirlerine kıymetli hediyeler yollayarak onlardan bağışlanmasını istedi. Atsız'ın af talebine bu sefer de olumlu karşılık veren Sultan Sencer, büyüklüğünü bir kez daha gösterdi (Cüveynî, 1332: 252; İbnü'l-Esîr, 1987: XI/92; Buniyatov, 2007: 14; Merçil, 2005: 73; Barthold, 1981: 190; Köprülü, 1925:265-267). Yapılan barış anlaşması neticesinde Atsız, Horasan'da ele geçirdiği Selçuklu hazinesini ve bütün malları iade edecek ve Sencer'e tekrar tâbi olacaktır.”(İbnü'l-Esîr, 1987: XI/92; Buniyatov, 2007:14; Kafesoğlu, 2000: 57; Merçil, 2005: 121; Bayındır, 2017: 122; Vurgun, 2021: 41; Akyol, 2013: 88).

Sultan Sencer'in Katvan'da almış olduğu büyük yenilginin Irak Selçuklu sultanları ve Abbasi Halifesi üzerinde de etki ettiğini görmekteyiz. Öyle ki hem Irak Selçuklu sultanı ve hem de Abbasi halifesi artık Büyük Sultan Sencer'in hâkimiyeti altından kurtulma ve bağımsız hareket etmek için harekete geçtiler. İlk olarak da kendi ülkelerinde okutulan hutbelerden Sultan Sencer'in adını çıkardılar. İlk harekete geçen de Halife Müktefi li-Emrillah (530-555/1136-1160) oldu. O, Bağdad'ta okunan hutbelerden "*Sultanü'l-Azam Sencer*"in adını çıkardı (İbnü'l-Cevzî, 1992-1995: X/68; İbnü'l-Esîr, 1987: IX/292, Ravendî, 1957: 119-120; Bündârî, 1993:169; İbnü'l-İbrî, 1945: 372). Irak Selçuklu sultanı Mesud İbn Muhammed ise kendini "*Sultanü'l-Azam ve Hakan*" ilan etti. Sultan Mesud'un bu kararı almasında Irak Selçuklu Devleti'nin bütün idaresini eline geçiren Emir Hasbeg Belengeri'nin büyük tesiri olmuştur (Kayhan, 1994: 43). Aynı zamanda fırsatı ellerine geçirdiklerini düşünen Rey, Sistan ve Taberistan emirleri de Sencer'in hâkimiyetini tanımadıklarını bildirdiler. Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un Emir Hasbeg Belengeri'nin Rey'i ele geçirip buranın başına Abbas'ı geçirmesi Sultan Sencer'in Irak'ın iç işlerine müdahale etmesine neden oldu. Bir elçi göndererek yeğeni Mesud'u uyardı ve acele bu emiri uzaklaştırmasını emretti. Emrini yerine getirmediği taktirde hem yeğenini hem de Hasbeg Belengeri'yi cezalandıracağını bildirdi. Mesud, amcasının bu ultiatomuna karşılık oyalama siyaseti gütmeye başlayınca, Sultan Sencer ordusuyla Rey'e kadar geldi. Bunun üzerine durumun ciddiyetinin farkına varan Mesud, amcasının huzuruna çıkarak (543/1149) onu ikna edip, Hasbeg Belengeri'yi bağışlatarak, ülkesine geri döndü. Bundan sonra da Hasbeg Belengeri'nin nüfuzu kırıldı (el-Bundari, 1993: 222-225; İbnü'l-Kalânîsî, 1983: 301-302; Agacanov, 2006: 283-284; Kayhan, 2001:43-44).

Katvan mağlubiyetini bahane ederek Selçuklu Devletine baş kaldıran bir başka vassal ise Gurlular idi.⁸ Katvan mağlubiyeti sonrası Gurlular, Herat'ı ele geçirmiş, Belh'e kadar da ilerlemişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Gurlular'ı durdurmak amacıyla, Selçuklu kumandanı Emir Kumaç harekete geçmiş nitekim bu hareketinde başarılı olamamıştır. Emir Kumaç ile yaptığı savaşı kazanan Gur hükümdarı Alâeddin Hüseyin buradan güç alarak Selçuklulara ödediği yıllık vergiyi de ödememeye başlamıştı (el-Yezdî, 2020: 107). Diğer taraftan Gaznelilerle de savaşa tutuşan Alâeddin Gazne'yi zapt ederek halkın

8 "Yedi asırdan daha uzun bir süre Afganistan'daki Helmand Vadisi ile Herat arasında bir bölgede hüküm süren Gurlular'ın menşei kesin olarak bilinmemektedir. Onların soyları ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Kaynaklarda Afgan, Arap, Hint, Türk ve Fars olabileceğine dair bilgiler vardır. Bu görüşler içinde Fars olmaları iddiası daha baskın gibi gözükmektedir. Ancak tarihî kaynaklardaki bilgi eksikliği ailenin menşei belirsiz bırakmaktadır." (Sena Saraç, *Gurlular Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devletiyle Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019. s. 15).

büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi, hatta son Gazne sultanlarının kemiklerini mezarlarından çıkarıp yaktırmıştır (Köymen, 2011:370-372.). Tabii bu sırada şehirde yağma ve katliam da yapılmıştır ve halkı kılıçtan geçirmiştir (Merçil, 2007: 88-91). Öte yandan Gazne'de yedi gün yedi gece sürecek bir yangın çıkarmış olan Alâeddin, bu davranışından ötürü *Cihânsûz* (Dünyayı yakan) lakabını almıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 89-90, 107-109, 123-124, 173; Agacanov, 2006: 284).

Sultan, Herat ve Gûr taraflarına yürümeye karar verdiği zaman Sîstan Meliki Taceddin Ebü'l-Fazl Nasr'a elçi olarak Selçuklu komutanlarından Alp İnanç'ı yollayıp elinden geldiğince büyük bir orduyla yardıma gelmesini istemişti (Köymen, 2011: 356-358; Köymen, 1951: VII/4: 564). Öte yandan Sultan savaş hazırlıkları yaparken ona karşı bir başka isyan da dönemin önemli emirlerinden biri olan Ali Çetir'den geldi. Bu zat Alâeddin Hüseyin ile birlikte hareket etmekteydi (el-Yezdî, 2020: 107).

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Sultan Sencer, Merv'den harekete geçerek isyankârların üzerine yürüdü. Selçuklu ordusu 19 Rabiulevvel 547/24 Haziran 1152 tarihinde Herat ile Firuzkûh arasındaki Nâb denilen yerde Gûrlularla karşı karşıya geldi (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2014: 121; Semerkandî, 2016: 110; el-Cûzcânî, 2022: 58; İbnü'l-Esîr, 1987: IX/ 219; Köymen, 1991: 376-377; Aştîyanî, 1347: 693; Sevim-Merçil, 2014: 280; Merçil, 2005: 129; Bayındır, 2017: 123). Kaynakların ifadesiyle: “*Savaş öncesinde Alâeddin Hüseyin kendi ordusunun arka tarafındaki arazinin sular altında bırakılmasını emretmiş ve kaçacak olanların bu bataklıkta boğularak öleceklerini söylemiştir. Zira ordusunda Selçuklu Sultanı Sencer'e karşı savaşmaktan kaçınacak askerlerin olduğunu bilmesi bu önemi almasında etkili olmuştur. Fakat tüm tedbirlerine rağmen Oğuz, Türk ve Halaçlardan oluşan yaklaşık 6000 kişilik bir grubun Gûr saflarından kaçarak Sencer'in tarafına geçmesine engel olamamıştır. Durumdan istifade etmek isteyen Sultan zayıflayan Gûr ordusunun üzerine şiddetli bir saldırıda bulunmuş ve neticede yenilen Gûr ordusundan 30.000 kişi öldürülmüştür. Selçuklu birlikleri çok miktarda ganimet ve silah elde etmiştir. Kazanılan başarı Selçuklu Sultanı için çok önemlidir. Nitekim Katvan mağlubiyetinden sonra sarsılan itibarını yeniden tesis edebilmiştir.*” (İbnü'l-Esîr, 1987: IX/219; Cûzcânî, 2022/ 359; Köymen, 1991: 378-379; Ayan, 2013:16; Saraç, 2022: 64).

Sultan Sencer, savaş sırasında ele geçirilen eski Herat valisi Ali Çetir'i derhal idam ettirirken Alâeddin'i de esir etti (el-Cûzcânî, 2022: I/358; İbnü'l-Esîr, 1987: XI/123-124; Agacanov, 2006: 285; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, 2015: 116-117; Ravendî, 1957: I/172; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010: 120; Şebankarei, 1376: 152; Mîrhând, 2015: II/ 786; Kazvîni, 2018/361;

Yazıcızâde Ali, 2017: 74-75; Deniz, 2016: 189-190; Sevim-Merçil, 2014: 280; Merçil, 2007: 106; Saraç, 2019: 64).

Gûr hâkimi Sencer'in yanına götürüldüğünde bir isteğinin olduğunu bildirip Sencer'i esir etmesi halinde altın zincirlere vurmayı planladığını, kendisine de aynı muamelede bulunulmasını istediğini söylemiş, bunu duyan Sultan, bu isteğini kabul ederek Alâeddin'in ayağına altın zincirler taktırtıp deveye bindirtmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: IX/220; Cûzcânî, 2022: I/360; Müneccimbaşı, 2017: 146; Köymen, 1991: II/380; Sevim-Merçil, 2014: 281).

Sultan Sencer'e isyan edip tacını tahtını ve özgürlüğünü dahi kaybeden Gûr hâkimi Alâeddin esir kaldığı süre içerisinde kendisini Sultan Sencer'e sevdirmeyi başarmıştır. Kaynaklar bunun Alâeddin'in şiire olan merakının da etkili olduğunu söylemektedir. Esir Gûr hükümdarı çağdaşları nezdinde zekâsı ile tanınan bir şahsiyetti. Dolayısıyla Sultan Sencer de bunu çok iyi bilmekteydi. Esir alınmasından birkaç gün sonra Alâeddin'i huzuruna çağırarak Sultan ona mücevherler hediye edince Alâeddin, Sencer'e şu rubâîyi yazıp arz etmiştir:

“Her ne kadar kesin olarak öldürülecek biri olsam da

Şâh beni yakaladı, fakat öldürmedi, düşman saffında olsam da

Sonra ona inciyle tepsi sundum,

Benim başışladıklarım için, o da beni başışladı; öyleyken böyle yaptı.”(Mîrhând, 2015: 188; Saraç, 2019: 64).

İbnü'l-Esîr'e göre; *“nitekim tüm bu vasıflarından ötürü Alâeddin Hüseyin kısa sürede esirlikten Sultan Sencer'in yanından ayırmadığı nedimi statüsüne yükselmiştir. Aralarındaki muhabbetin güderek artmasıyla içkili bir davet sırasında Alâeddin Hüseyin, Sultan'ın ayağının altındaki beni görünce öpmüş ve bu konuda iki beyit söylemiştir:*

“Ey Sultan Sencer, senin sarayının kapısının tozu benim tacumdur.

Senin bendelik halkan benim zîynetimdir;

Tabanının ben'ine bûse kondurduğum zaman,

İkbal de benim başımın üzerine bûse kondurur.”(Cûzcânî, 2022: I/360-361; Pirneya-İkbâl, 1382: 693; Köymen, 1991: II/ 381-382; Sevim-Merçil, 2014: 280).

Gûr hükümdarı Alâeddin'den oldukça memnun kalan Sultan Sencer O'nu affederek ülkesine göndermeye karar verdi. *“Öte yandan savaşlarda üstün gelse bile rakibine karşı merhametli ve affedici bir hükümdar olan Sencer;*

Büyük Selçuklu tahtını elinden aldığı yeğeni Mahmud'a batı topraklarının idaresini bırakmıştı. Bununla beraber üç isyan girişiminde bulunan Harizmşah Atsız'ı da affetmişti. Bu sebepten Alâeddin'i affetmesi de yine onun kişilik özelliği ile ilgilidir."(Saraç, 2019: 64). Ayrıca Cûzcânî'nin verdiği bilgiye göre, "Sultan Sencer, Oğuzlar üzerine harekete geçeceğinden kendi hazinelerini ve mal varlığını da Alâeddin'e bırakmıştır. Eğer ki Oğuzlara yenilirse ülkesinin ve mallarının onların eline geçmesindenense Alâeddin'e kalmasını istemiştir."(Cûzcânî, 2022: I/361). Bu rivayet Gûrluların sarayında yetmişmiş bir tarihçi tarafından verildiği ayrıca devletlerarası ilişkilere ve akla uygun olmadığı için doğru görünmemektedir. Mehmet Altay Köymen, "Gûrluların, Selçukluların topraklarında mirasçı olarak kendilerini gördüklerini ve buna zemin hazırlamak için böyle bir iddiada bulduklarını"(Köymen, 1991: II/382.) söylemektedir (Saraç, 2019: 65).

Selçuklu Devleti'nin Son Yılları ve Devletin Yıkılış Sebepleri

Katvan Savaşı maalesef Selçukluların kimyasını bozmuştu. Mağlubiyetten sonra Sencer'in ordu komutanları ve devlet ilerin durumunu Sadreddin el-Hüseyini şöyle tasvir etmektedir: "Onlar (komutanlar ve idareciler) aç gözlü ve sanki birbirlerinin düşmanı gibi davranmaya başladılar. Devlet ileri gelenlerin hemen hepsi Sultan Sencer'den diğerinin sahip olduğu vazifeyi istemeye ve birbirlerini kıskanmaya başladılar."(el-Hüseyini, 1999: 113). Bir diğer Selçuklu devri tarihçisi Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî ise vaziyeti şöyle anlatmaktadır: "Yüksek mevki sahibi emirler, ordu komutanları ve askerlerin ileri gelenleri Sultan'ın emrinden çıktılar, Sultan'ın üzerlerindeki tesir gücünü tamamen kendi ellerine aldılar ve Sultan'ın hazinesini yağmalamaya başladılar." el-İsfahânî'ye göre ordu içerisinde ve saray çalışanları arasında hizipler (gruplaşmalar) ortaya çıktı. "Bu hiziplerin her biri kendi emellerine uygun hareket ettiklerinden çıkarları çatışmaya başlamıştı." (el-Bundari, 1993: 276).

Katvan mağlubiyetinde Sultan Sencer 55 yaşında idi. Bu yaş ona devlet idaresini ve teşkilatını yeniden kurma imkânı verdi, çünkü Sultan'ın gücü ve kuvveti buna müsait idi. Lakin, Katvan yenilgisinden sonra Sultan Sencer manevi ve psikolojik olarak çok kötü durumda idi, hatta "ölmüştü" diyebiliriz. Şüphesiz, Sultan Sencer, Melikşah'tan sonra Selçuklu tarihinin en büyük hükümdarı idi. Aslında devlet idaresini daha küçük yaşlardan itibaren (11 yaşında Horasan hâkimi oldu) biliyordu. Genceli Nizami'nin (öl. 1209/11) "Sırlar Hazinesi" adlı eserinde tasvir ettiği gibi "zalim sultan" imajına rağmen Sultan Sencer Selçuklu tarihinin en hakkaniyetli sultanlarından birisi olmuştur (Araslı, 1981; Öliyeç, 1981: 5-18; Xalisbâyli, 1991). O, devrin kaynaklarının da bildirdiği gibi, en adaletli ve merhametli sultanı

idi. Bundan başka Sencer devleti yeniden kuran kurucu bir hükümdardı. O, Horasan bölgesinin idaresini eline aldıktan sonra burada bulunan şehirlerin tamamını yeniden mamur hale getirmiş, su kanalları ve yollar yaptırmıştı. Üstelik Horasan halkı da onu çok sevmekteydi. Zira, Atsız'ın hücumuna karşı Mervliler Sultan Sencer lehine Harezmsah'a karşı şehri müdafaa etmiş ve isyan etmişlerdi. Aynı şekilde Nişabur ve Rey şehirlerinde de olmuştu. Katvan mağlubiyetinden sonra da Sancar'ın devlet kurmak için emek sarfettiğini O'nun ardı ardına Harezm, Gûr ve Irak seferlerinden de görebiliriz. Ancak Katvan'dan sonra Sultan saray, eyalet idarecileri ve askerler arasında sıkışıp kalmıştır. Yani, Selçuklu İmparatorluğu artık idari yönden işlemez hale gelmiştir. Türklerde devletin yok olmasında en büyük payın idare mekanizmasının töre dışına çıkmasıdır. Sultan Sencer'in başında bulunduğu bürokratik sistem neredeyse tamamen çökmüştür. Bunda da tabii ki İran asıllı devlet ileri gelenlerinin büyük payı olmuştur.

El-Bundari, devletin içerisinde, özellikle de sarayda, ayrı ayrı grupların olduğundan bahisle, burada sosyal statüleri, etnik mensubiyetleri farklı olan grupların çekişmelerini ortaya koymaktadır. Selçuklular devrinde savaşan unsurların Türklerden, bürokratik unsurların ise Türk olmayanlardan meydana gelmesi devlet içerisinde her zaman sürtüşmelere neden olmaktadır. Sultan Sencer'in etrafında Mu'ayyed İbn Yurunguş, Emir İmadeddin Kumaç, Ali Çetri, Sungur el-Azizi, Kızıl, Kureyş İbn Zengi, Ömer Acemi, İsfahsalar Ergaş gibi büyük şahsiyetli devlet adamları ve komutanlar yer almakta idi. Bunlar askeri teşkilatın birinci dereceden emirleri ve komutanları olarak kabul edilmekteydi. Bürokratik sistemin başında ise Nizamü'l-Mülk'ün torunları yer almaktaydı. Devletin işleyişinde hiçbir dahli olmayan Türkmen unsurlar ile İrani unsurlar arasındaki çekişmeler hiçbir zaman azalmamış hatta gittikçe artmıştır. Mesela Mu'ayyed İbn Yurunguş ile Kumaç ve Ali Çetiri grupları arasında Sultan Sencer'in son döneminde çekişme ve kavgalar bir hayli artmıştı (Agacanov, 2006: 280).

Selçuklu Devleti'nin zayıflamasının bir başka sebebi ise ülkedeki dini hayatın değişmesi, mezhepler arasındaki ihtilafların artması ve yeni dini-siyasi cereyanların ortaya çıkması idi. Devletin ilk kurulduğu dönemde Horasan bölgesine hâkim olan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, bölgede var olan bu problemi tamamıyla çözmüş, mezhepler arası mücadeleleri yasaklamış ve Ehl-i Sünnet mezhebi içerisinde Hanefiliği benimseyerek diğerlerine yaşama hakkı tanımamıştı. Bu durum devletin siyaseti açısından oldukça zaruri idi. Ancak Sultan Alp Arslan Hanefilikle birlikte Şafi, Maliki ve Hanbeli mezheplerinin de serbest olmasına imkân verdi. Ancak bu devlet seviyesinde böyle idi. Gerçekte ise Selçuklular devletin siyasi işleyişine gaile teşkil etmedikleri sürece bütün dinlerin ve mezheplerin faaliyetlerine

serbestlik tanımışlardır. Aslında Türkler tarihleri boyunca aynı hoşgörü iklimini gittikleri her yerde oluşturmuşlardır. Özellikle de Sufi cereyanlar Selçuklular devrinde geniş faaliyet imkânına sahip olmuşlar ve tarikat şeyhleri kendi düşüncelerini rahatça yayma imkânı bulmuşlardır.

Sultan Sencer devrinde geniş nüfuza sahip din adamları, tarikat şeyhleri ve din alimleri vardı. Bunlar elde ettikleri nüfuz ve imkanları hangi sebeple olursa olsun ellerinden bırakmak istemiyorlardı. Her şeyden evvel ilk defa İslam tarihinde Selçuklular devrinde din adamları devlette belirli görevlere getirilmeye başlanmışlardı. Bunlar bir müddet sonra “büyük aileler” oluşturmaya başladılar. Mesela bunlardan gazilik vazifesini içre eden Zeyd İbn Muhammed Temimi ailesi, eyalet teşkilatında görev yapan Ebu Ubeyd Nasır İbn Hüseyin Hemedanî ailesi, Sultan Tuğrul Bey tarafından sözlerine ve tavsiyelerine müracaat ve itibar edilen İmam Rünü'l-İslam Hibetullah İbn Muhammed Bistamî ailesi Selçukluların hâkimiyeti boyunca devlet işlerinde görevlendirilmiş, icra ettikleri görevleri babadan oğula miras şeklinde intikal etmiştir (Köymen, 1993: 475-476). Devlette çeşitli görevler alarak servet sahibi olmuş olan aileler de bulunmaktaydı. Bunlardan Ebu'l-Fakir Farisi, Ebu Abdullah Hamd İbn Muhammed Taberi'yi örnek olarak verebiliriz (Köymen, 1993: 476).

Hatta bir süre sonra daha önce sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ticaretle meşgul olan din adamları ticaret yapmayı bırakarak devlet işlerinde çalışmayı daha kazançlı olarak görmeye başladılar. Bunlardan Ebu'l-Fakir Farisi “*tacirler arasında meşhur olup, satış reisi (reisü'l-ba'a) vazifesine kadar yükselmiş bir şeyh devlet idaresinde (amel min amali's-sultan) bir işle görevlendirildikten sonra oldukça zenginleşmiş, emlak ve akar sahibi olmuştur.*” (Köymen, 1993: 477.) Birden çok dini vazifeyi elinde tutan alimler de vardı. Ebü'l-Ala Said ibn Mansur adlı “*Gazi'l-guzat*” unvanına sahip bir din adamı halife tarafından muhtelif elçilik heyetlerinde görevlendirildiği gibi “*Gazi*”, “*Hatip*” “*Müderris*” ve “*Müftü*” gibi bütün dini görevlerin tamamını da uhdesinde bulundurduğu da bilinmektedir (Köymen, 1993: 477). Kaynakların bize kadar ulaşan haberlerine göre böyle durumda olan birçok alim ve din adamı bulunmakta idi. Mesela, Belh Selçuklu Medresesi Müderrisi Abdullah İbn Tahir Şahfur, Nesa Müderrisi Ali İbn Muhammed Hemedanî, Ebu'l-Fazl Abdullah İbn Muhammed Cenzi bunlardandı (Köymen, 1993: 478).

Din adamları arasında Merv reisi Ebu'l-Kasım Ali İbn Musa gibi *reislik*, *muhtesiplik*, Herat'ta hazinedarlık yapan Ebu'l-Hasan Ali İbn Osman Fevakihi gibi *hazinedarlık*, Sufi ailesinden Ebu Sehl Abdü'l-Melik İbn Abdullah Desti gibi *müşriflik*, Şafii vaizi Ebu Said Abdurrahman İbn Muhammed

gibi “arızlık” ve Fakih Abdülfeth Nasır İbn Ahmed İyasi Serahsî gibi *vakıf mütevellisi* görevlerini yapanlar da bulunmakta idi Köymen, 1993: 479-480). Dini gruplar ve mezhepler arasında makam ve mevki elde etmek için şiddetli mücadelelerin olduğu da bilinmektedir. Hatta aynı mezhebe mensup olanlar arasında dahi büyük rekabet mevcuttu. Bunlar 1092 yılında Sultan Melikşah’ın vefatından sonra daha da azıtmışlardı. Dini gruplar arasında yeni yeni cereyanlar da ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri de *Ayyarlar* idi.⁹ Bunları ezilen halkların savunucusu olarak gören tarihçiler olsa da, “*şehir eşkıyaları*” olarak adlandıranlar da olmuştur (Agacanov, 2006: 236; Hasan-ı Rumlu, 2006: 397-98; Günaltay, 1943: VII/65-66). Ayyarlar 1092 yılında Sebzevar’da bir isyan çıkarmış (Pırlanta, 2020). Şehri altı ay kadar ellerinde tutarak büyük katliamlara sebep olmuşlardır. 1096 yılında Nişabur’da Karmatilere karşı Şafi ve Hanefilerin birleşip hücum ettikleri ve onları kılçtan geçirdiklerine dair kaynaklarda bilgiler yer almaktadır (Taeschner, 1987: I/817-818; Özcan, 1991: IV/296).

Sultan Sencer’in Esirlik Dönemi

Sultan Sencer’in Gurlularla mücadelesinin akabinde döneminin en ciddi sayılabilecek olaylarından biri olan Oğuzlar ile münasebeti oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü Sultan Sencer bu ilişki neticesinde esir edilmiş uzun sayılabilecek esirlik hayatı hem onun hem de Selçuklu Devleti’nin durumunu ciddi şekilde etkilemiştir (Bayındır, 2017:123).

İbnü’l-Esir’in veridiği bilgiye göre: “*Oğuzlar, Katvan Savaşı’ndan sonra Belh civarına gelmişler ve Huttelân otlaklarında yaşamaya başlamışlardı.*” (İbnü’l-Esir, 1987: XI/154; Râvendî, 1999: 173). Sayıları yaklaşık 40 bin çadır kadardı (Mîrhând, 2015: 189). Her çadırda ortalama 5 kişinin yaşadığını varsayarsak Belh Oğuzlarının umumi sayısının 200.000 kadar olduğu düşünülebilir. Başlarında Dinâr, Bahtiyâr, Tûtî, Arslan, Çağrı, Korkud ve Mahmud adlı beyler vardı (İbnü’l-Esir, 1987: XI/154; Ahmed b. Mahmud, 1977: II/76). İbnü’l-Esir’e göre: “*Üç-ok ve Boz-ok şeklinde iki kola ayrılmış Oğuzların Boz-ok kolunun başında Korkud b. Abdülhamîd, Üç-ok kolunun başında ise Tûtî b. Dadbeg vardı.*” (İbnü’l-Esir, 1987: XI/ 81; Ayan, 2008: 90).

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, “*Belh Oğuzları çok zengin olup büyük hayvan sürülerine sahiptiler. Bu onların, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer’in sarayına yılda 50 bin deve ve at, 200 bin koyun, 200 bin rükni dinar vergi vermeyi*

9 “*Ayyarlar; sözlükte çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek, atılan gibi anlamlara gelmektedir. Horasan Melâmetiyyesine bağlı zümrelerle olan münasebetleri sebebiyle fütüvvet ve müriyyet ehli için kullanılan fityân tabiri ile de anılmışlardır.*” Abdülkâdir Özcan, “Ayyâr”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s.296; Mustafa Şahin, “Ortaçağda İslam Dünyasında Ayyarlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2 (Kış 2013), s.303-311.

kabul ettikleri de ispat etmektedir." (el-Bundari, 1993: 282; er-Ravendi, 1957: 178; Sevim-Merçil, 2014: 281; Mîrhând, 2015: 189; Reşîdî'd-dîn Fazlullâh, 2010: 121-122; el-Yezdî, 2020: 108; Oruç, 2020: 237- 260; Bayındır, 2017: 124). Sultan Sencer'in iştahını kabartan da Sultan Sencer'in bu zenginlikleri olmuştur. Buna göre, Oğuzların idaresini ellerine geçirebilmek için sarayda mücadeleler başlamıştır. Bu işin başında ise Emir Kumaç yer almaktadır.

Oğuz isyanının başlamasına sebep olan kişi olarak Emir Kumaç'ın görülmesi Toharistan'ın Onun iktası olması idi. Kumaç ile Oğuzlar Toharistan otlaklarının paylaşılması konusunda anlaşmazlık yaşıyorlardı. Zira, Kumaç onların bu bölgelerde yaşamak için otlakları ellerinde tutmasına karşı idi. Lakin Oğuzlar bölgede hayatlarını idame ettirmeleri karşılığında Emir Kumaç'a yüklü miktarda para ödeyince sorun çözülmüş oldu. Ancak Kumaç bir müddet sonra Oğuzların kendisinin iktâ olan bu yerlerden çıkmalarını talep etti. İşte Oğuzlarla Selçuklu devlet emirleri arasında meydana gelen problemin temelinde bu toprak meselesi yer almaktadır (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 79; Agacanov, 2006: 295).

Öte taraftan Toharistan'ın tek hâkimi Emir Kumaç değildi. Eyaletin bir kısmı Zengi İbn Halife eş-Şibani'nin idaresi altında idi. Buna göre de Kumaç Oğuzlarla birlikte Zengi İbn Halife eş-Şibani'ye karşı da mücadele verdi. Zengi İbn Halife eş-Şibani Kumaç'ı ortadan kaldırmak için Oğuzları kendi topraklarına davet etti ve onlara otlaklar ve araziler tahsis etti. Görünen o ki, Zengi İbn Halife eş-Şibani ile Kumaç aralarındaki mücadelede Oğuzları kullanmak istemekteydiler. Zengi İbn Halife eş-Şibani ile Kumaç arasında meydana gelen savaşlarda Oğuzlar Zengi'nin yanında yer aldılar. Ancak Emir Kumaç birçok vaatlerle Oğuzları kandırıp kendi yanına çekmek suretiyle Zengi'yi mağlup etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 79; Agacanov, 2006: 295).

Oğuzların da yardımıyla Zengi'yi ortadan kaldıran Emir Kumaç, Oğuzların kendi topraklarına yerleşerek otlak ve yaylaklarından faydalanmalarına izin vermiştir. Emir Kumaç'ın asıl maksadı Oğuzların hem mal zenginliklerinden faydalanmak ve hem de onların askeri gücünü kullanmaktı. Bunu için de onları kendi hâkimiyeti altına almayı planlıyordu. Kaynakların verdiği bilgiye göre Oğuzların askeri gücü 30 binin üzerindeydi ve bu gücü kendine bağlamak istiyordu (Agacanov, 2006: 296-297). Bunun için de, Emir Kumaç Sultan Sencer'e müracaat ederek Sultanı ikna etmeyi başardı. Böylece Belh Oğuzlarının hâkimiyetini kendi eline aldı (Mîrhând, 2015: 183; er-Ravendi, 1957: 177-178). Lakin, Oğuzlar Emir Kumaç'ın idaresi altına girmeyi kabul etmediler. Ravendi diyor ki: "*Onlar Emir Kumaç'ın gönderdiği şalbine, biz Sultan'ın şahsi tebaasıyız ve başkasının emri altına girmeyiz*" (er-Ravendi, 1957: 177.) dediler ve onu topraklarından kovdular.

Anonim *Mücmelü't-Tevarih* adlı eserin müellifine göre vergi toplama görevi kendisine verilmiş hân-sâlârın Oğuzlara gönderdiği tahsildar, koyunların bedelleri ve kabul edilip edilmemeleri konusunda zorluk çıkarmış, rüşvet almak istemiş, Oğuzlara son derece kaba davranmıştır. Bunun üzerine Oğuzlar vergi tahsildarını gizlice öldürmüşlerdir (*Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, 1318: 526.). Kaynakların verdiği bilgiye göre, ilk zamanlarda Oğuzlar Emir Kumaç'ın idaresine itiraz etmemişler, hatta ona yıllık vergilerini dahi vermişlerdir (el-Bundari, 1999: 281; er-Ravendi, 1957: 178.). Lakin daha sonra Kumaç'ın vergi miktarını arttırması ile Oğuzlar ile Emir Kumaç'ın arası bozulmuştur. Herhalde Oğuzlar kendilerinden istenen fazla vergiye itiraz etmişler ve emir Kumaç'ın göndermiş olduğu vergi memurunu cezalandırmışlardır. Oğuzlardan bu memurların hesabını soran Emir Kumaç, Oğuzların kendileriyle uğraşmamasını, otlaklarında rahat bırakılmalarını istemelerine rağmen bu konu da ikna olmamış ve 10 bin kişilik bir orduyla Oğuzların üzerine yürüme (Öngül, 2014: 254; Sevim-Merçil, 2014: 281.) kararı aldığı anda Oğuzlar Emir Kumaç ile müzakere görüşmek istemişler ve hatta “ulemadan alimleri” Emir'e göndermişlerdir. Oğuzlar, Emir Kumaç'a bir anlaşma teklif etmişlerdir. Anlaşmaya göre çadır başı 200 dirhem vererek buldukları otlakta kalmayı ve onlara dokunulmamasını istemişlerdir (Bayındır, 2017: 124.). El-Bundari'nin dediğine göre, “Oğuzlar Emir ile anlaşabilmek için ne kadar çaba sarfetmiş olsalar da, Emir Kumaç onları ortadan kaldırma niyetinden vazgeçmemiştir.”(el-Bundari, 1993: 282).

Bunun üzerine görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve her iki taraf da savaş hazırlığına başlamışlar. Oğuzlar ile Emir Kumaç ordusu arasında üst üste iki savaş meydana geldi. İlk savaşta Emir Kumaç'ın oğlu Alaeddin dahil bir çok Selçuklu gulamı öldürüldü, bir çoğu da esir alındı. İkinci savaşta da Emir Kumaç ve birçok komutan esir alındı. Esir edilen Kumaç Oğuzlar tarafından öldürüldü (Ahmed b. Mahmud, 1977: II:77; er-Ravendi, 1957: 178; el-Bundari, 1993: 282; Hasan, 2011: 81; Agacanov, 2006: 302; Bayındır, 2017:124). Kaynakların verdikleri haberlere göre: “Bütün bu gelişmeler Oğuzları Sultan Sencer'in asıl meselesi haline getirmiştir. Sultan Sencer her ne kadar onlara haber gönderip tehdit etmiş, ülkesinden gitmelerini istemişse ve Oğuzlar da sultanlarından özür dileyerek Emir Kamâc ve oğlu için yüksek bir diyet teklif etmişse de Sultan Sencer'in etrafındaki devlet adamları onu savaşmaya sevk etmiştir.”(el-Yezdî, 2020: 109-110; İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 154-155; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010: 122). Ravendi diyor ki: “Oğuzlar Sultan Sencer'in üzerlerine bir orduyla geleceğini öğrendiklerinde çok endişelenmişler ve hemen bir elçi göndererek şöyle demişlerdir: “Biz daima pâdişâh-ı âlemin fermânının hükümlerine göre hareket etmiş itaatli kullar idik. Kumâc ve oğlu, bizim hânemize ve ocağımıza taarruz ettiler. Biz de

çocuklarımızı ve ailelerimizi korumak için mecburen savaştık. O ve oğlu, bizim taarruz ve çabamızla öldürülmüş değillerdir. Takdir-i kazâ bu şekilde oldu. Şimdi bu kötü kulluğun zararı ve tazminatı olarak yüz bin dînar ile yüz nefer siyah saçlı siyah gözlü, uzun boylu, uzun ve ince boyunlu, ince ve nazik belli, uzun saçlı, uzun yelesi, bazakları güçlü, ay yüzlü ve güneş parlaklığında Hitâ'î ve Yağma'î gulam verelim de Sultan bizim günâhımızı bağışlasın. Padişahın alacağı her bir bende, bir Kumâc olacaktır." (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010: 122.). Ravendî'ni verdiği bilgiye göre; emirler Sultan'a şöyle dediler. *"bu tür hareketlere sessiz kalmak olmaz. Eğer onları cezalandırmazsan onlar daha da ileri giderler. Cibân Sultanı atına atlamalıdır; üzengisini eline alması gerekir; zira meydana gelen bu hadiseler ehemmiyetsiz gibi görülemez."* (er-Ravendî, 1957:178.)

Son ana kadar Sultan Sencer ve Oğuzlar birbirleri ile savaşmayı istememişlerdir. Oğuzlar Sultan Sencer üzerlerine yürüdüğünde de ondan af dilemişlerdi. Diyet miktarını artırmışlar; hatta Oğuzlar Sultan'ın onları bağışlaması mukabilinde 50.000 deve ve at, 200.000 rükni dinar ve 200.000 koyun, 1000 köle ve türlü hediyeler vermeye razı olduklarını söylemişler, (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010: 122-123; Râvendî, 1999: I/175; Sevim-Merçil, 2014: 281; Öngül, 2014: 252-253; Turan, 2014: 245.) hatta adın ve çocuklarıyla onu karşılamaya çıkmışlar, aman dilemişlerdi (Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, 2010: 122-123; Râvendî, 1999: I/ 175). Sultan Sencer Oğuzları çoktan affetmeye razı idi, lakin emirler buna buna imkan vermedi (Köymen, 2011: II/ 440). Özellikle Belh'e şahne atanan Müeyyed Ayaba ile Yarankuş-i Herevî (Mîrhând, 2015: 192) ve Ömer-i Acemî Oğuzları affetmeye ve atının dizginini çevirmeye niyetlenmiş Sultan Sencer'in dizginini tutarak onu geri dönmekten vazgeçirmişlerdir (el-Yezdî, 2020: 111; Râvendî, 1999: I/175; Mîrhând, 2015: 192; Hasan Yezdî, 2014: 239). Sultan Sencer'in saltanatının ikinci ve son mağlûbiyeti böylece kaçınılmaz hâle gelmiştir (Oruç, 2020: 241). *"Burada dikkat çeken bir husus Oğuzların savaşmamak için ellerinden geleni yaptıkları hususudur. Çünkü otlaklarında rahat bırakılmak istediklerini defalarca bildirmelerine, hatta Selçuklu birliklerini bozguna uğratmalarına rağmen savaştan uzak durmak istemeleri barış içerisinde yaşamayı tercih ettiklerinin göstergesi sayılabilir."* (Bayındır, 2017: 124).

Belh sınırları içerisinde yapılan savaşta, bir boğaz dışında girilecek yolu olmayan, etrafı dağlarla çevrili geniş bir alanda çadırlarını kuran, hayvanlarını çadırların etrafına bir sur gibi yerleştiren Oğuzlar tarafından 100 bin kişilik bir orduya sahip Sultan Sencer'in ordusu mağlûp edilmiştir (Muharrem 548/Mart- Nisan 1153) (Ahmed b. Mahmud, 1977: II/ 78; İbnü'l-Verdî, 2017/96; İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 156; Köymen, 1947/ 171; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 430). Sultan Sencer'in Oğuzlarla savaşmasında en büyük etki Müeyyed Ayaba'nındı. Onun geri dönmesine engel olmuş; Sultan'ı savaşması

hususunda ikna etmişti. Kaynaklarda savaş zaferle sonuçlanırsa Müeyyed Ayaba'nın namının büyüyeceğini düşünen Selçuklu askerlerinden bazılarının, Ayaba'ya karşı husumet beslemesinden dolayı gayretle savaşmadıkları, savaş sırasında gevşeklik gösterdikleri kaydedilmiştir (Reşîdü'd-dîn, 2014: 123; Râvendî, 1999: I/ 175). Aynı zamanda Yarankuş-i Herevî de kendisine husumet beslenen emirlerdendi (Hamdullâh Kazvîni, 2015: 75; Mîrhând, 2015: 192). Selçuklu ordusu içindeki isteksizliğin, birbirini çekememezliğin ve düşmanlığın varlığına karşın Oğuzlar birbirlerine kenetlenmişlerdi (Ahmed b. Mahmud, 1977: II/ 78; el-Yezdî, 2020: 111). Canla başla savaşan Oğuzlar savaş sırasında büyük bir başarı göstermişlerdir. Oğuzlar boğazdan giren Selçuklu ordusu ile savaşırken Sultan Sencer ise alana girmeyerek az sayıda emîri ve askeriyile boğazda savaşın sonucunu beklemekteydi (Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013: 430). Boğazdan çıkan Oğuzlar Sultan Sencer'i ve yanındaki emîrleri görmüşler; yetişerek etrafını sarmışlar, onu bir halka içine almışlardır (el-Bundârî, 1993: 253; Mîrhând, 2015: 193; Hamdullâh Kazvîni, 2015: 75). Böylece Sultan Sencer'in esâreti başlamıştır. Kaynağın ifadesiyle, “*etrafi sarıldığında atı onu kurtarmak cömertliğini göstermemiştir.*” (el-Bundârî, 1993: 253; Oruç, 2020: 242).

Selçuklu müverrihi Sadreddin el-Hüseyini'ye göre, Sultan Sencer'i esir alarak ellerine geçiren Oğuzlar onun karşısında yer öptüler ve “*Biz senin kullarımız*” diyerek ona itaat ettiler (el-Hüseyini, 1999: 88). Anonim *Mücmelü't-Tevârih* müellifi de Sadreddin el-Hüseyini'nin sözlerini aynen tasdik etmektedir (*Mücmelü't-Tevârih*, 1318: 526). El-Bundari'ye göre, “*Oğuzlar esir aldıkları Sultan'ı kendi tahtına oturttular.*” (el-Bundari, 1999: 284). İbnü'l-Esir ise Sultan Sencer'i tahta oturtan Oğuz beylerinden Korkut ile Tuti'nin Sultan Sencer'in huzurunda ayakta beklediklerini yazmaktadır (İbnü'l-esir, 1987: XI/ 132.).

Oğuzlar'ın Sultan Sencer'e izzet ve hürmetinin sebebi, O'nun adına Büyük Selçukluların idaresine hâkim olmak idi. Halbuki Sultan Sencer'i demir bir kafes içerisinde tutuyorlardı. Zira, Sadreddin el-Hüseyini, “*Oğuzların Sultan'a gösterdikleri hürmetin aslında bir zulüm olduğunu*” kaydetmektedir (el-Hüseyini, 1999: 88). İbnü'l-Esir ise esir Sultan'ın vaziyetiyle ilgili olarak daha ağır şeylerden bahsetmektedir. İbnü'l-Esir Sultan Sencer'in bu kötü durumunu şöyle tarif eder: “*Sultan Sencer sözde sultanı, fakat tutuklu olduğu için sözüne kulak asılmıyordu, hatta çoğu zaman ata binip dolaşmak istediğinde silahını taşıyacak adam olmaz, silahını beline bağlayıp yola öyle çıkardı. Sultan Sencer kendisine sunulan yemeğin bir kısmını daha sonra yemek için ayırırdı. Bilahere yemek verilmeyeceğinden korkardı, çünkü yeteri kadar yemek vermez ve sultana karşı vazifelerini ihmal ederlerdi, böyle şeylerden haberleri yoktu.*” (İbnü'l-esir, 1987: XI/ 133). El-Bundari ile el-Hüseyini, “*Oğuzların bir at bakıcısına*

(seyis) daha güzel yemekler verdiklerini” yazmaktadır (el-Bundari, 1993: 184; el-Hüseyni, 1999: 88). Ata Melik Cüveynî'ye göre, “Oğuzlar kaçmamaları için Sultan Sencer’i geceleri demir kafese kilitliyorlar; gündüzleri ise etrafına muhafızlar koyuyorlardı.” (Cüveyni, 1332: II/ 12). Avfi, “Sultan Sencer’in her gece talihinden şikâyet ettiğini, Allah’a canın bir an önce alması için yalvardığını, yüksek sesle ıstırap çektiğini ve ağladığını” kaydetmektedir (Tâhir b. Osman, 1914: 35, 375; Kömen, 1991: II/416-417). Döktüğü gözyaşlarının, çektiği eziyetlerin haberi Bağdad’a da ulaşmaktaydı. Hatta Bağdad’a ulaşan haberler burada bir darb-ı mesel olarak anlatılır olmuştur (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 463; Köymen, 1991: II/ 418). Meşhur tabakat müellifi Cüzcanî ise Sultan Sencer’in durumu hakkında şu malumatı vermektedir: “Onlar (Oğuzlar, Sencer’in) üzengisinin yanında durdular ve O’na sultan gibi hizmet etmeye başladılar. Oğuz beyleri Tutı, Melik, Korkut, Dinar, İbrahim Hutteli ve sultan tahtına (hürmet) geleneğine riayet ettiler. Onlar ise birbirlerine emirler veriyorlar ve bütün Horasan’ı aralarında pay ediyorlardı. Onlar yapmak istedikleri her şeyi yaptılar; (bunları yaparken de) Sultan’ın kendilerine böyle emir verdiğini söylüyorlardı.” (Agacanov, 2006: 312).

Sultan Sencer esâretten kurtulmasını sağlayacak fırsatları da değerlendirmişti. Bu fırsatlardan biri Hârezmşah Atsız’ın kendisine başvurmasıyla ortaya çıkmıştır. Atsız Sultan Sencer’in hakkını arama bahanesiyle Horasan’da Âmûye Kalesi’ni (Âmul/Amûy) ele geçirmek istemiş; ancak alamamıştı. Bunun üzerine Sultan’a gönderdiği bir elçi ile bağlılığını bildirmiş ve kalenin kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Atsız’ın bu talebi üzerine Sultan’ın ona “Kaleyi ona bırakmak istemem. Fakat sen önce İl Arslan’ı bir orduyla bana yardıma gönder, ben de Amûye kalesini ve etrafındaki bölgeyi sana bırakayım” şeklinde bir cevap verdiğini görüyoruz (Cüveynî, 1332: 261). Sultan Sencer böylece Atsız’dan kendisini kurtarmasını istemişse de onun bu girişiminden bir sonuç çıkmamıştır. Atsız kaleyi ele geçirmekten vazgeçerek geri dönmüştür (Cüveynî, 1332: 261; Köymen, 1991: 423). Bu olay aynı zamanda esir Sultan’ın her ne kadar bilfiil devletinin başında olmasa da ülkesinin hâkimiyetini bütünüyle kaybetmemiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sultan Sencer’in ölümüne kadar, hatta Bağdad harîç tutulursa ölümünden bir sene sonrasına kadar, adına okunan hutbenin kesilmemiş olması onun devletin gerçek hükümdarı olarak kabul edilmeye devam edildiğinin işaretidir. Ayrıca Oğuzlara yardımcı olup onların safına katılmış olan Selçuklu devlet adamlarından Ebû'l-Kâsım İsmail Nişâpûrî’nin Oğuzların Belh’e çekildikleri sırada, esâret altındaki Sultan Sencer’in emriyle idam edilmiş olması (1154) ve Oğuzlar tarafından öldürülmek istenen bir şeyhin de yine onun şefaati ile serbest bırakılması oldukça dikkat çekicidir (Oruç, 2020: 249).

KAYNAKLAR

- Adaloğlu, H. Hüseyin (1996). *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Mü-nasebetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Agacanov, S. G. (2006). *Selçuklular* çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Ahmed b. Mahmûd (1977). *Selçuk-Nâme I-II*, Yay. Erdoğan Merçil, İstanbul.
- Akyol, Y. (2013). *Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alptekin, C. (1978). *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum, Atatürk University Press.
- Alptekin, C. (1988). "Büyük Selçuklu Devleti" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Editör: H. Dursun Yıldız), C. 7 Çağ yay., İstanbul, ss. 177-178.
- Alıyarlı, S. (1996). *Azerbaycan Tarihi Uzak Geçmişten 1870-ci İllere Geder*, Bakı Azerbaycan Neşriyatı.
- Anonim (1318 hş). *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, Yay. Meliküşşuarâ Bahar, Tahran.
- Araslı, H. (1981). *Nizami Gencavi, Sırlar Hazinesi* Bakı.
- Ata Melik Cüveyni (1332hş). *Tarih-i Cihan-güşa*, Mirza Muhammed Kazvini, Tahran.
- Ayan, E. (2008). "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri* (5-6 Kasım 2007), Sakarya.
- Ayan, E. (2013). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi, İstanbul.
- Azimi (1988). *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara.
- Barthold, V. V. (1981). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul. Togan, Zeki V. (1980). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Barthold, V. V. (2001). "Kara-Hıtaylar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, ss.273-276.
- Barthold, V. V. (2019). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Yayınlayan, Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Ankara.
- Bayındır, A. (2017). "Sultan Sencer (Sancar) Dönemi Selçuklularda Taht Mücadeleleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16 Sayı: 1, ss.115 – 127.
- Baytur, Enver (1999). *Şincang'deki Milletlerin Tarihi*, Beijing, Milletler Neşriyatı.

- Biçer, Bekir (2013). "Ortaçağda Kürtler ve Türkler.", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 6, p.231-261, June.
- Buniyatov, Z. (2003). *Haremşahlığı Ve Enüstekinler Devleti*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Buniyatov, Z. (2007). *Azerbaycan Atabeyleri Dövləti*, Şarg-Garb, Bakı.
- Carpini, Johann De Plano (2001). *Moğol Tarih-i ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon.
- Çakmak, M. A. (2012). "Haremşahlar Devleti", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Editör: Refik Turan), Grafiker yay., Ankara, s. 251-268.
- Dames, M. L. (1978). "Guriler", *İA.*, IV, İstanbul, ss.826-830.
- Demir, M. (2011). *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya.
- Deniz, A. (2016). *Habîbü's-Siyer Adlı Eserin Selçuklularla İlgili Kısmının Çeviri ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Merçil, E. (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK. Yayınevi, Ankara.
- Ebü'l-Fazl b. Ebî'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah-i Hemedanî (1960). *Camiü't-tevarih*, yayınlayan Ahmed Ateş. TTK. Ankara.
- El-Bündârî, Ebu İbrahim Kıvamuddin Fethb. Ali b. Muhammed (1993). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Çev.). Kıvameddin Burslan, TTK. Yay. Ankara.
- El-Cüzcani, Minhac - ı Sirac El-Cüzcani (2022). *Tabakat - ı Nasvî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. M. Uyar, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Əliyev, R. (1981). *Nizami Gəncəvi və onun "Sirlər xəzinəsi" poeması* (ön söz) / N. Gəncəvi. *Sirlər xəzinəsi*. Fars dilindən tərcümə edənlər Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlu. – Bakı: Yazıçı, ss.5-18.
- el-Yezdî, Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî (2020). *Selçukluların Hikayesi "el Urâza fi'l Hikâyeti's Selcûkiyye"*, çev. M. Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, Ş. (1943). "Selçukluların Horasana İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durunu", *Bellekten*, C. VII, Sayı 25, TTK, Ankara, ss.65-66.
- Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nîşâbûrî (2018). *Selcuknâme : kitâb-ı Selcuknâme-i zahîrî-yi Nisâbûrî*, Çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Ktb. İstanbul.
- Hamdullah Kazvini (1332). *Nüzhetü'l-Külub*, Tahran.
- Hamdullâh Kazvînî (2015). *Târîh-i Güzîde* (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân), ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî (2018). *Târîh-i Güzîde*, çev. M. Öztürk, Ankara.
- Hasan Pîrniya Müşîr ed-devle ve Abbas İkbâl Aştîyanî (1347). *Devre-i Tarih-i İnan, Az Agoz ta inkiraz-ı Kaçariye* (İran Tarihi Devresi), Tahran.

- Hasan Yezdî (2014). *Hasan Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı* (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme), haz. Bülent Özkuzugüdenli, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Hasan, Hasan İbrahim (2011). *İslam Tarihi*, I-XVII, Çevr. İsmail Yiğit, Sadredin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul.
- Hasan-ı Rumlu (2006). *Absenü't Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.
- Hasan-ı Yezdî (1987). *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi.
- Hindûşah es-Sâhibî (1357 hş.). *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran.
- İbn İsfendiyar (1386). *Tarih-i Taberistan*, tsh. Abbas İkbâl, 1-2. cilt Tahran.
- İbnü'l-Cevzî (1992-1995). *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, XVII, Yay. Muhammed b. Atâ-Mustafa A. Atâ, Beyrut.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (1963). *et-Tarihü'l-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, Kahire.
- İbnü'l-Kalânîsî (1983). *Zeylû Târihu Dimaşk*, nşr. Süheyl Zekkar, Dimaşk.
- İbnü'l-Verdî (2017). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, trc. ve notlar Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Barhebracus Yuhanna (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, II, (Çev.) Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Harezmsahlar Devleti Tarihi* (485-618/1092-1221), TTK, Ankara.
- Kayhan, H. (1994). *Sultan Mesud Devri Irak Selçukluları Tarihi* (529 - 547 / 1134 - 1152), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kayhan, H. (2001). *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- M. Fuad Köprülü, "Harezmsahlar Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar", *TM*, I (1925), s. 251-254.
- Klausner, C. L. (1973). *The Seljuq Vezirate*, A Study of Civil Administration (1055-1194), Cambridge.
- Köymen, M. A. (1947). "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, Ankara, s. 171.
- Köymen, M. A. (1951). "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları", *DT-CFD*, VII/4, s. 564.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu II*, Ankara.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II- İkinci İmparatorluk Devri*, TTK. Ankara.

- Köymen, M. A. "Sencer", *İA*, X, ss, 486-493.
- Menges, Karl Heinrich (1955). *Glossar zu den volkskundlichen Texten aus Ost-Türkistan II*. Wiesbaden.
- Merçil, E. - Yıldız, H. D. - Sevim, A. (1999). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (Osmanlılar Hariç), İstanbul.
- Merçil, E. (1974). "Fars Meliki Selçuk-şah'ın Hayatı ve Paralan", *TED*, Sayı 4-5'den ayrı basım, İstanbul, ss.23-34.
- Merçil, E. (1990). *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Yayınları, Ankara.
- Merçil, E. (1991). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara.
- Merçil, E. (1991). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yayınevi, Ankara.
- Merçil, E. (2005). *Büyük Selçuklu Devleti* (Siyasi Tarih), Ankara.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK. Yayınevi, Ankara.
- Mîrhând (2015). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* (Tabaka-i Selçûkiyye), trc. ve notlar Erkan Göksu, Ankara.
- Mîrhând (2015). *Ravzatu's-safa fî sîreti'l-enbiya ve'müluk ve'l-hulefa* (tabaka-i Selçukiyye) (Göksu, E. Terc.). Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- Muḥaddîs, Tahran.
- Muhammed B. Ali B. Muhammed-i Şebankarei (1376). *Mecma'u'l-Ensâb*, Nşr. Mîr Hâşîm
- Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ b. Tâhir b. Osman (1914). *Lübâbü'l-Elbâb*, şrh. Said-i Nefîsî, Kitab furuş-i İbn Sina, Tahran.
- Mücmelü't-tevârih ve'l-kusas*, Neşr. M. Ramazani, Çaphane-i Haver, Tahran 1318hş.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2017). *Câmiu'd-Düvel*, haz. Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, I, İstanbul.
- Naşır İbn Ali El-Hüseyni (1999). *Abbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. N. Lugal, TTK. Basımevi, Ankara.
- Naşır İbn Ali El-Hüseyni (1999). *Abbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev.Necati Lugal, TTK. Yayınevi, Ankara.
- Necef, Ekber N. (2005). *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Oruç, Z. (2020). "Sultan Sencer'in Esareti", *USAD*, Bahar, (12): 237- 260.
- Öngül, A. (2014). *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular; Irak, Kırman ve Suriye Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Örs, Derya (2012). "Reşîdüddîn Vatvât", *DİA*, C.XLII, TDV Yayınları, İstanbul, s.573.
- Özcan, A. (1991). "Ayyâr", *DİA*. İstanbul, C. 4, s.296.
- Özcan, A. "Ayyâr", (1991). *DİA*., C. 4, İstanbul, s.296.

- Özgüdenli, O. G. (1994). *Sultan Sencer ve Kara-Hıtaıylar, Katavân Savaşı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular*, I, İsam Yayınevi, İstanbul.
- Özgüdenli, O. Gazi ((2006). “Müsterşid-Billâh”, *DİA*, C. 32, ss.145-147.
- Özgüdenli, O. Gazi (2006). “Müsterşid-Billâh”, *DİA*, İstanbul, C. 32, ss.145-147.
- Özkuzugüdenli, B. (2014). *Hasan-ı Yezdi'nin Câmî'ü't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Pırlanta, İ. (2020). *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, Hikmet yayınları, İstanbul.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2012.
- Ravendî, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman (1957). *Raba-tü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, (Çev.). Ahmet Ateş, TTK. Yay. Ankara 1957.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah (2010). *Cami'ü't-tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), TTK yay., İstanbul.
- Saraç, S. (2019). *Gürlular Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devletiyle Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saraç, S. (2019). *Gürlular Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devletiyle Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saraç, S. (2022). “Büyük Selçuklu Devleti'nin Gürlular Devleti İle Siyasi Münasebetleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume 4, Sayı/ Issue 7, Ocak/January, ss. 57-68.
- Semerhandi, Nizami Aruzi (2016). *Çehar Makale*, çev. Esin Eren Soysal, Demavend Yayınları, İstanbul.
- Sevim, A. - Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara. Bayındır, Abdullah (2017). “Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16 Sayı: 1, ss. 115 – 127.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî (2013). *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-A yân*, C. XX, tahkik İbrahim Zeybek, Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî (2013). *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-A yân*, C. XX, tahkik İbrahim Zeybek, Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut.
- Sıddıki, İqtidar H. (2002). “Gurlular”, *DİA*., XIV., ss.207-211.
- Sümer, F. (2004). “Mes'ûd b. Muhammed Tapar”, *DİA*, C. 29, ss. 349-351.
- Şahin, M. (2013). “Ortaçağda İslam Dünyasında Ayyârlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/2 (Kış), ss.303-311.

- Şeref Han (2006). *Şerefnâme*, (Çev. M. Emin Bozarıslan), İstanbul.
- Taeschner, F. (1977). “Ayyār”, *EI2* (Fr.), I, 817-818.
- Taşğul, A. (2001). “Karahitaylar”, *DİA*. İstanbul, C. 24, ss.514-515.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Umanç, F. (2017). *Atsız Dönemi Harezmsahlılar Tarihi* (1128-1156), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Vurgun, N. (2021). *Harezmsahlılar Devleti'nin Dış Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Winfogel, K. A. - Feng, C. S. (1949). *History of Chinese Society Liao* (907-1125), American Philosophical Society.
- Xalisbəyli, T. (1991). *Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları* / T. Xalisbəyli. – Bakı: Azərnaşr.
- Yakupoglu, C. (2012). “Sultan Sancar Devri”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Editör: Refik Turan), Grafiker yay., Ankara.
- Yasin, Y. (2013). Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü . Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (34) , ss.315-327 .
- Yazıcı, N. (2014). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yazıcızâde Ali (2017). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul.
- Yeşildurak, E. (2015). “Sultan Sencer Devri Selçuklularda İlimi Hayat (İlim Adamları, Akli İlimlerde Yapılan Çalışmalar Ve Türk İslam Medeniyetine Katkıları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 36, ss.441-452.
- Yeşildurak, E. (2022). Büyük Selçuklular Devrinde Horasan'da İlmî Hayat (1038-1157), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Zeki, Mahmud Amir (1945). *Tarih ed-düvel ve'l-imeran ve'd-Kürdiyye*, Kahire.